

XIX. YÜZYILDA DOĞU AKDENİZ'DE İNGİLİZ-FRANSIZ REKABETİ VE OSMANLI DEVLETİ

*Durmuş AKALIN**
*Cemil ÇELİK***

ÖZET

Doğu Akdeniz Asya, Afrika ve Avrupa arasında önemli ve stratejik bir bölgedir. Siyasi geçmişi itibariyle birçok devlet ve toplum burada yaşamış ve yaşamaktadır. XIX. yüzyıl öncesinde ve bu süreçte ise bölgedeki en önemli siyasi güç Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti Doğu Akdeniz'de otoritesini kurduktan sonra bölge uzun bir dönem mücadele açısından sessiz kalmıştır. Ancak Avrupalı güçlerin ve özellikle İngiliz ve Fransızların bölgeye ilgi duymalarıyla siyasi alanda çekişmeler başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin gerilemesi de süreci hızlandırmıştır.

İngiltere ve Fransa Avrupa'nın XIX. yüzyıl içinde en önemli aktörlerindedir. Bu iki güç Hint Yolu ve sömürgecilik nedeniyle Asya ve Afrika ile ilgilenmiştir. Doğu Akdeniz burada kilit bir noktada olmuştur. Bir süre sonra da iki güç Kıbrıs, Mısır ve Doğu Akdeniz'in tüm sahillerinde mücadele etmeye başlamış ve bu durum doğrudan Osmanlı Devleti'ni ve politikalarını etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'ni etkileyen İngiliz-Fransız rekabeti belirli alanlarda yoğunlaşmıştır. Rekabet alanlarının en başında denizlerde üstün olma endişesi vardır. XIX. Yüzyılda büyük devlet olmanın önemli göstergelerinden biri olarak kabul gören deniz üstünlüğü iki devlet arasındaki rekabete de konu olmuştur. Bir diğer rekabet sahası ise Osmanlı toprakları üzerinde nüfuz sahibi olabilmektedir. Devletin otoritesini tesis etmekte zorlandığı ve her geçen gün değeri artmakta olan Ortadoğu ve Doğu Akdeniz sahilleri çevresindeki arazi bu nedenle daha da önemli hale gelmiştir. Rekabet sadece bölgede kalmamış Avrupa'nın birçok kez gündemine girmiş ve tartışmalarına konu olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyıl içinde en önemli sorunu olan varlığını devam ettirme gayreti içindeyken İngiltere ve Fransa'nın hatta Avrupa'nın diğer güçlerinin Doğu Akdeniz üzerindeki rekabeti oldukça dikkat çekicidir. Askeri ve mali açıdan oldukça zayıf olmasına rağmen siyasi ve diplomasi kanalları gibi başka yollarla Osmanlı Devleti mücadelesini yine de sürdürmüştür. Büyük devletlerin kendi aralarındaki ve Osmanlı Devleti üzerindeki rekabeti ile Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirme politikaları arasında sıkışıp kalan Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız rekabeti bu çalışma ile irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Sömürgecilik

* Sakarya Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, El-mek: duriland@gmail.com

** Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: cemilcelik@yahoo.com.tr

BRITISH-FRENCH RIVALRY AND OTTOMAN EMPIRE IN EASTERN MEDITERRANEAN IN 19th CENTURY

ABSTRACT

East Mediterranean is an important and strategic region at the intersection of Asia, Africa and Europe. Many states and societies have been inhabiting in Eastern Mediterranean. Ottoman Empire was the most significant country in this area in 19th century and before. There was peace and comfort in Eastern Mediterranean with Ottoman rule which the most prominent power in the region. But political tussle started up because of European (especially British and French) power's interest on the area. At the same time, the recession of Ottoman Empire accelerated this course.

British and French were two of the most important actors in Europe in 19th century. These two powers were interested in Asia and Africa because of Indian Road and colonialism. Especially, Eastern Mediterranean was at the key point here. Hereinafter, these two powers battled on Cyprus, Egypt, and all East Mediterranean coasts and this struggle effected Ottoman Empire and its policies.

The British-French rivalry which affected Ottoman Empire focused on particular aspects. One of the most important rivalry areas was the concern about being the superior on seas. Being superior on seas which was considered as one of the most important measure of being a great government became a subject of rivalry between two governments. Another rivalry subject was to be able to be influential on Ottoman Empire's lands. The land around Middle east and East Mediterranean coasts which was increasing in value and where the Ottoman government was in difficulty about management became more valuable. The rivalry was not limited at this region but also became a subject in the agenda and discussion of Europe.

While Ottoman Empire was in endeavor of survive which was the most important problem of it, the ownership rivalry of British and French even other European Powers on East Mediterranean is very striking. Although Ottoman Empire was very weak in military and financial aspects, it continued to compete. The British-French rivalry on East Mediterranean which stucked between the rivalry of great states among themselves and on Ottoman Empire and survival politics of Ottoman Empire was investigated in this study.

Key Words: East Mediterranean, 19th Century, Ottoman Empire, England, France, Colonialism

Giriş

Doğu Akdeniz genel olarak İtalya, Malta ve Tunus hattı ile Akdeniz'in ikiye ayrılmasından sonra doğuda kalan kısımdan oluşur. Doğu Akdeniz diye ayrılan bu sahanın sınırları kimilerine göre değişiklik gösterse de İtalya-Malta-Tunus hattının doğusu ve batısı diye hem coğrafi hem siyasi geçmiş olarak Akdeniz'in iki parçaya ayrıldığı kabul edilmektedir. Bu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012*

çalışmada Osmanlı Devleti de göz önünde tutularak ilişkiler itibariyle Doğu Akdeniz olarak ayrılan kısım üzerinde durulmuştur. İncelenen ve üzerinde durulan, topraklarını XIX. yüzyılın ikinci yarısında elinde tutmaya çalışan Osmanlı Devleti ve İngiliz-Fransız varlığının durumu ile kendi aralarında yaşadığı çekişmedir.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun değişik bölgelerinde Avrupalı güçler arasında bir çekişme vardı ve bu çekişmede Doğu Akdeniz, önemli bir alan olarak dikkat çekiyordu. Doğu Akdeniz aynı zamanda kültürel çeşitlilik, kaynaşma, karmaşıklık ve mücadele açısından ilginç bir alandı (Toledano, 2006: 99). Doğu Akdeniz’de özellikle incelenen zaman dilimi içinde, yaşanan her uluslararası krizde İngiltere ve Fransa vardı. Dünyanın değişik yerlerinde ve Avrupa’da uzun süredir devam eden İngiliz-Fransız çekişmesine Doğu Akdeniz’in de eklenmesi ile yeni bir mücadele alanı ortaya çıktı (Black, 1883: 51). XIX. yüzyılın ikinci yarısından çok önce İngilizler ve Fransızlar, Doğu Akdeniz’e gelmişlerdi. İlk olarak Osmanlı Devleti ile ilişkiler ve aldığı kapitülasyonlarla bölgeye giren Fransızlar olmuştu. Sonradan İngilizler de ticaret yolu ile bölgeye geldiler (Braudel, 1993: 719). Bu dönemde Fransa için Akdeniz ticareti Atlantik ticaretinden daha önemliydi (Bulut, 2002: 200).

Bir zamanlar Doğu Akdeniz’deki en önemli güç olan Osmanlı Devleti çevresine doğru genişlemiş, yükselme devrini yaşamış ve bir müddet sonra da adım adım gerilemeye başlamıştı. Bu süreç yavaş olmuş, kimi zaman kendi içinde yükselen grafikler çizmişti. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise durum siyasi ve diplomasi yönü ile Osmanlı Devleti için hiç de iyi bir görüntü sergilemese de kendi halinde olayları izleyen bir devlet yerine; bir çaba içinde olan Osmanlı Devleti ile karşılaşılıyordu. Osmanlı Devleti’nin mücadelesi varlığını devam ettirebilmektir.

XIX. yüzyıl öncesinde beş Atlantik deniz gücü (Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere ve Fransa) okyanus ticaretinden büyük gelir elde ediyordu. Bu gelirden Venedikliler ve Cenovalılar az da olsa yararlandı. Ancak Osmanlı Devleti bunun dışında kaldı (Soucek, 2008: 145-146). Osmanlı Devleti ise XVI. yüzyılın sonlarında Akdeniz’deki en güçlü aktördü (Soucek, 2008: 171). Aynı dönemde Atlantik ticareti de önem kazandığından Akdeniz zamanla geri planda kaldı (Abulafia, 2011: 20-21). Buna rağmen Akdeniz’in aslında çok da önemini yitirmediği, iç deniz trafiğinin kendine yettiğini söylemek mümkündür (Braudel, 1993: 130).

Coğrafi Keşifler ile Portekizliler ve İspanyollarda olan deniz gücü üstünlüğü bir süre sonra İspanyolların İngilizlere yenilmesi ile (19 Nisan 1587 Cadiz Savaşı) İngilizlere geçti. İngiliz gemileri bu defa Akdeniz’de güçlü olmaya başladı. Buna karşılık Fransa, Akdeniz’i kendisi için doğal bir deniz olarak görmekteydi. Özellikle XIX. yüzyıla girerken sömürge yarışında İngiltere’nin gerisinde kalan Fransa, Akdeniz’de üstünlüğü elinde tutmak gayretindeydi. İngilizlerin okyanuslarda ve sömürgelerde daha güçlü olması ve Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) ile de bu üstünlüğü kaybetmesiyle kayıplarını Akdeniz’de dengelemek istemişti. Fransa’nın Akdeniz’e olan ilgisi oldukça eskilere dayanıyordu. Bu ilginin izleri sadece siyasete değil aynı zamanda edebiyatına kadar yansımıştı (Mendelson, 2002: 25-48).

XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı ve İspanyolların yanına Akdenizli olmayan güçler gelmeye başladı. Aynı dönem bir yandan Venedik’in güç kaybettiği dönemdi. Bu süreçte Akdeniz’de en güçlü aktörler İngiliz ve Fransızlar olmaya başladı (Abulafia, 2011: 22). Akdeniz’de yeni güç unsurları ortaya çıkmaya başlarken Osmanlı Devleti krizdeydi ve İspanya’da giderek güç kaybediyordu. Sonuçta XIX. yüzyılın başında dengeler değişmişti (Abulafia, 2011: 23).

Osmanlı Devleti sürekli savaşlar ve iç sorunlar ile uğraşmış ve yıpranmışken bu defa mücadele sahasına yayılmacılık yönünden farklı politikalar izleyen İngiltere ve Fransa çıkmıştı. Osmanlı Devleti dış siyasette zor durumda olduğu zamanlarda çözüm için bazen ayrı ayrı bazen de

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012*

her iki devleti birden davet etmiş veya etmek zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Hindistan yolunun emniyeti için tehlike oluşturmamaktaydı. Osmanlı Devleti aksine İngiliz politikalarına tehdit oluşturan Rusya'yı yavaşlatacak/durdurabilecek bir güce sahip olarak değerlendirilmekteydi. Ayrıca Fransa'nın Mısır ilgisi de göz önüne alındığında İngiltere, bir süre Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etme gereği duymuştu (Gülcan, 2001: 8). İngiltere, Fransa'nın isteklerini Osmanlı Devleti'ni destekleyerek durdurmayı düşünmüştü.

Osmanlı Devleti kendisini yenilemek ve eski güçlü dönemlerine dönebilmek için bu iki devletin desteğinin önemli olduğunu düşünüyordu. Bu düşünce ile ilk olarak Fransa ile ilişkiler geliştirilmişti. Osmanlı Devleti'nin Batıya açıldığı ve kendini yenileme ihtiyacı hissettiği dönemde Fransa, Avrupa'nın en güçlü devleti sayılıyordu. Yine eski tarihi bağlar ve geçmişten beri devam eden temaslar Osmanlı düşüncesinde Fransızları önemli bir noktaya getiriyordu. Ancak özellikle XIX. yüzyıldan itibaren artık Fransa örneğini takip etmek yanında İngiltere ile ilgilenilmeye başlanılmıştı.

İngiltere'yi ise Doğu Akdeniz'de iyice güçlü hale getiren 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması oldu. Bu aynı zamanda İngiltere'nin dönem içinde en önemli kazanımıydı (Gülcan, 2001: 8). 1841'de Sir Robert Peel, Stratford Canning'i İstanbul'a gönderdi (Graves, 1999: 8). Bundan sonra Canning bölgede İngiltere'nin tutumunu etkileyen ve koruyan önemli bir isim oldu. Canning döneminde Hint yolunun güvenliği ile Mısır'da demiryolu ve Süveyş Kanalı'nın açılma tasarıları İngiltere'yi doğrudan ilgilendirdi (Ragatz, 1922: 13).

Genel olarak bakıldığında XIX. yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiltere ve Fransa arasındaki rekabet konuları şunlardı: Mısır Meselesi, Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti'nde Islahat İşleri, Girit Meselesi, Lübnan Olayları, Yunanistan'ın Durumu, Balkan Ayaklanmaları, Cidde Olayları, Süveyş Kanalı, İtalya'nın Kurulması, Mısır ve Borçlar Konusu ve Arap Milliyetçiliği. Bunların çoğunda çıkarlar gereği rekabet olsa da ortak noktalarda İngiliz ve Fransız yakınlaşması da bulunmaktaydı. Bu meseleler içinde Süveyş Kanalı'nın açılması ise ilginç ve dikkat çeken karmaşık bir rekabet örneği olarak kendini göstermişti.

1. Denizlerde Rekabet

XIX. yüzyılın başlarında İngiltere'nin Fransa'nın askeri gücüne karşı koyma imkânı yoktu. Bu dönemde İngiltere'nin stratejisi I. Napoleon'u Akdeniz'de tutmaktı. Ancak I. Napoleon, doğu ticaretinin ve doğuya giden yolların üzerinde bulunuyordu. Bu durum İngiltere için önemli bir sorun oluşturmaktaydı (Graydham, 1957: 289). I. Napoleon'un, Mısır'a çıkması İngiliz menfaatlerine zarar vermekteydi; ancak İngiltere'nin onu doğrudan etkisiz hale getirmesi mümkün değildi (Baugh, 1971: 113). İngilizler I. Napoleon'un yarattığı tehlikeyi son derece önemsiyorlardı ve I. Napoleon'un Mısır seferi sadece İngiltere'yi değil; aynı zamanda Rusya'yı da telaşlandırmıştı. Bu iki devlet muhtemel tehlikelere karşı Osmanlı Devleti'nin yanında hareket etme politikası izlemişti (Armaoğlu, 1975: 36).

Fransızları Mısır'dan atmak Osmanlı Devleti'nin gücünü aşan bir olaydı. Ancak Fransa'nın Mısır'ı ele geçirmesi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da kendisine müttefikler bulmasını kolaylaştırdı. Özellikle İngiltere ve Rusya Akdeniz'deki çıkarları nedeniyle Fransa'nın bu hareketinden hiç de memnun olmamışlardı. Bu nedenle onlar da Fransa'ya karşı ittifakın içinde yer almayı uygun görüyorlardı. Osmanlılar 28 Temmuz 1798'den itibaren Rus ve İngiliz temsilcileriyle ittifak müzakerelerine başladı. Hatta Osmanlı Devleti, henüz antlaşma yapılmadan yardım amacıyla gelen Rus donanmasının İstanbul Boğazı'ndan geçerek Büyükdere'de demirlemesine 5 Eylül 1798'de izin vermişti. Müzakereler sonunda 23 Aralık 1798'de Rusya, 5 Ocak 1799'da İngiltere ve 21 Ocak 1799'da İki Sicilya Krallığı ile ittifak antlaşmaları yapıldı (Çolak, 2008: 154).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

I. Napoleon, Fransa'nın en önemli rakibi olarak İngiltere'yi görüyor, onları Akdeniz'den çıkarmak, Süveyş bölgesi ile Kızıldeniz'deki İngiliz ticaret noktalarını ele geçirmek ve uzak doğudaki İngiliz hâkimiyetine son vermek istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için Hindistan'a giden yolların en kısıtı olan Mısır'ın ele geçirilmesi gerektiğini düşünmüştü. Napoleon, böylece İngiltere'yi barış yapmaya zorlayacak, Fransa'da iktidarı ele geçirecek derecede bir şöhrete de kavuşmuş olacaktı. I. Napoleon, 1797'de Campo Formio Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Paris'e döndüğünde, kendisi gibi Fransa'nın Mısır'a yerleşmesini isteyen Dışişleri Bakanı Talleyrand ile anlaşmış, iki devlet adamı bu düşüncelerini Direktuar hükümetine de kabul ettirmişlerdi. Sonuç olarak 1798 yılı Mart ayında, Napolyon'un Mısır'a asker çıkararak doğudaki Fransız çıkarlarını İngilizler aleyhine sağlamlaştırmasına karar verilmiş, Fransa'yı Akdeniz'de önemli bir sömürge imparatorluğu haline getirme planı uygulamaya geçirilmişti. Osmanlı Devleti'nin tepkisini en aza indirebilmek için de Fransa'nın esas amacının Mısır'daki Memlûk beylerinin zorba yönetimlerine son vermek olduğunu İstanbul'daki Fransız elçisi Ruffin'in Osmanlı hükümetine bildirmesi istenmişti. Hatta bu konuda Babiâli'yi ikna edebilmek için Talleyrand'ın İstanbul'a gönderilmesi bile gündeme gelmiş, ancak bu düşünce gerçekleşmemişti (Çolak, 2008: 146).

I. Napoleon'un Mısır seferi Doğu Akdeniz'de ve Kıbrıs'ta Osmanlı Devleti'ni tedbir almaya itti. Kıbrıs, Fransa'nın Mısır'ı işgali nedeniyle açılan savaşta Osmanlı ordusuna nakliye üssü vazifesi görmesi, işgal bölgesinde yaşanan gelişmelerin merkeze iletilmesi konularında etkin roller üstlenmesi ve adadaki Fransızların hassasiyeti dolayısıyla oldukça nazik bir konumdaydı (Dinç, 2010: 30-31).

Osmanlı yönetimi, İskenderiye'nin işgal haberi öğrenildikten sonra, yapılan meşveret toplantılarında hazırlıksız yakalandığından hemen harp ilanına girişmedi. İlk önce kritik mevkilere değerli muhafızlar tayin olundu ve bütün kıyılar ile adalarda gerekli muhafaza tedbirlerinin alınmasına çaba sarf edildi. Ayrıca Akdeniz'de Fransa donanmasını izlemekte olan İngiliz kuvvetlerine yardımcı olunması da alınan kararlar arasındaydı (Dinç, 2010: 33).

Fransa'nın Mısır'ı işgal hadisesi İstanbul'da haber alındıktan sonra, Fransız donanmasının Akdeniz adaları ve yakın sahillere bir saldırı yapma olasılığı düşünülerek Kıbrıs muhassılı ve naibine ferman gönderildi. Gönderilen fermanda, Fransa tarafından herhangi bir saldırı durumunda, yeterli yardım gönderilene kadar İslâm ahaliyle birlikte karşı koyulması ve gemiler dolaştırılarak her an teyakkuzda bulunulması konusunda ikazlarda bulunuldu (Dinç, 2010: 37).

Savaş sırasında İngiltere Osmanlı Devleti ile ittifak yapmış ve Mısır'a yakın olan Kıbrıs Muhafızı ile irtibata geçilmişti. İngiliz Elçisi ve başkumandanı tarafından Kıbrıs Muhafızına gönderilen mektupta; Fransa ile yapılan savaş sırasında Kıbrıs'tan gönderilen askerlerin Akka Kalesi'nin müdafaasında büyük fedakarlıklar gösterdikleri ve tekrar Akka Kalesi'ni müdafaa eden Cezzar Ahmet Paşa'ya yardım için Mısır'da bulunan Osmanlı askerinin de bir an önce gönderilmesi istenmişti (KŞS., 22, 26/2, 29 Şevval 1213). İngiliz Elçisi ve Başkumandanı Fransa'nın bölgede hâkimiyetini engellemek için Kıbrıs Muhafızı ile doğrudan doğruya yazışabilmekteydi.

Osmanlı yönetimi Fransızlara karşı beraber hareket ettikleri İngiliz askerlerinin işlemlerinin karşılanması konusunda Kıbrıs muhassılığına talimat vermişti. Muhassıla verilen emirde; İngiliz ordusu Fransızlara karşı İskenderiye Seraskeri Mustafa Paşa'ya yardıma gideceğinden dolayı İngiliz askerlerinin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için Kıbrıs Muhassılığının malından satın alınarak verilmesi talimatını vermişti (KŞS., 22, 53/1, 19 Safer 1214). Fransızlara karşı Osmanlı ordusuna yardım eden İngiliz ordusunun ihtiyaçlarının giderilmesinde ve lojistik ihtiyaçların karşılanmasında Kıbrıs Muhassılığının önemli rol oynamıştı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012*

Yapılan savaşlarda yenilmesi sonrasında Fransa'nın talebiyle anlaşma yapılmış, Mısır'da bulunan Fransız askerlerinin Osmanlı, İngiliz ve Rus gemileriyle geri dönmelerine izin verilmişti. Bu gemilere saldırılmaması ancak bunların dışındaki Fransız gemilerinin Osmanlı limanlarına sokulmaması için gerekli önlemlerin alınması konusunda yetkili makamlar uyarılmıştı (KŞS., 22, 88/2, 1 Ramazan 1214) .

I. Napoleon'un Mısır'ı terk etmesinden sonra ise İngiltere doğrudan doğruya kendisi bölgeye hâkim olmak istemişti. Ancak zor da olsa Osmanlı Devleti İngiltere'yi bu isteğinde durdurabilirdi. Mısır işgali öncesinde bölgenin Avrupa ile ticaretinde önceliği Fransa'ya kaptırmış olan İngiltere, işgal sırasında, Osmanlı Devleti ile kurduğu ittifaktan da yararlanarak, kısa sürede bölgenin Avrupa ile ticaretinde ön plana çıkmayı başardı (Buzpınar, 2003: 107-120).

İngiltere, Fransızlara karşı yapılan savaşta stratejik bir konuma sahip olan Kıbrıs ile de ilgilenmeye başlamıştı. Bu dönemde Mısır'a gitmek için görevlendirilen İngiliz subaylarından askeri Doktor William Wittman, 1800 yılında Kıbrıs'ın askeri hazırlıkların yapılması için önemli bir askeri üs ve ordular için iyi bir ikmal noktası olduğunu bildirmişti (Yalçınkaya, 1999: 336-337). Savaş sırasında Kıbrıs'a gelen topografya ve eski eser uzmanı Yarbay W. Martin Leake, adanın Mısır Seferi sırasında askeri üs olduğunu tespit etmiş; Girne, Lefkoşa, Larnaka ve adanın limanları hakkında rapor hazırlamıştı (Yalçınkaya, 1999: 338-340). İngiltere bir taraftan Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak, Fransa'nın bölgede tek güç olmasını engellemeye çalışmış diğer taraftan da Doğu Akdeniz'de stratejik bir konumda olan Kıbrıs adasının durumu hakkında bilgi edinerek ileriye yönelik yapacağı faaliyetler için hazırlanmıştı.

İngilizler yaptıkları keşifler sonrasında Kıbrıs'ın önemini kavramış ve ikmal konusunda adadan istifade etmişlerdi. 1804'de Malta'dan hareket eden İngiliz gemileri tahıl almak için Larnaka Limanı'na uğramış bu faaliyet Fransa Konsolosu tarafından engellemeye çalışılmışsa da İngiliz gemileri adadan tahıl ikmali yapmıştı (K.M.A., CCC, Tome., 14a, 8: 116).

Doğu Akdeniz'de önemli bir konuma sahip olan Kıbrıs adası için İngiltere ve Fransa arasındaki mücadele Fransa'nın Larnaka Konsolosu'nun yazışmalarına da yansımıştı. Fransız Konsolosu, 22 Kasım 1805 tarihli raporunda; İngiliz ajanların Kıbrıs'ta bulunmalarından duyduğu rahatsızlığı Bakanlığına bildirmişti (K.M.A., CCC, Tome, 14a, 18: 130). Kıbrıs'taki Fransız Konsolosundan Paris'e gönderilen raporda; İngilizlerin adayı işgal edeceği endişesi dile getirilmiş ve bu endişe 15 Şubat 1807'de Kıbrıs'a gelen küçük bir İngiliz gemisi ile daha da arttırmıştı (K.M.A., CCC, Tome, 14a, 26: 149) Konsolos Bakanlığa gönderdiği 16 Mayıs 1807 tarihli raporla İngilizlerin İskenderiye'ye 7000 asker indirdiğini vakit geçirmeden bildirmişti (K.M.A., CCC, Tome, 14a, 27: 153).

İngilizlerin Mısır'da başarılı olamaması üzerine Hindistan ticaret yolu tehlikeye girmişti. Kıbrıs'ın Fransa Konsolosunun 1 Temmuz 1807 tarihli raporuna göre; İngiltere Hindistan ticaret yolunun açılması için ajanları aracılığı ile Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde halkın ayaklanması için çalışma yapmaktaydı (K.M.A., CCC, Tome, 14a, 30: 163-164)

Bu dönemde Fransızların Akdeniz'e ait endişelerini arttıran gelişmeler de olmaktadır. Bir İngiliz gemisi Amerikan bayrağı ile Larnaka Limanı'na girerek limanda bulunan Fransız ve Türk gemilerini ele geçirmişti (K.M.A., CCC, Tome, 14a, 42: 190). İngiltere kendisinin de benzer durumla karşı karşıya kalmaması için Kudüs bandrolünü kullanarak bölgedeki ticaretine devam ediyordu (K.M.A., CCC, Tome, 14a, 45: 201). Buna karşı Fransa İngilizlerin bu şekilde ticaret yapmalarının önlenmesi için Kudüs'e tanınan bandrol hakkının kaldırılması için girişimde bulunmuştu (K.M.A., CCC, Tome, 14a, 46: 213).

Aynı dönemde İngiltere'nin Mısır ve çevresinden tahıl stoku yapması Fransa'yı telaşlandırmıştı. (K.M.A., CCC, Tome, 14a, 50: 222). Fransız konsolosu bu durumu Akdeniz'e

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

İngilizlerin daha fazla asker getirecekleri şeklinde yorumladı. Bu sırada Osmanlı Devleti tahıl ihracını yasaklamasına rağmen iki İngiliz gemisi Kıbrıs’a gelerek elçileri aracılığı ile tahıl alma teşebbüsünde bulunmuştu. Ada yöneticisi ise Fransız konsolosuna bu duruma engel olacağına dair teminat vermişti (K.M.A., CCC, Tome, 14a, 57: 291). Fransız konsolosu Kıbrıs dışında da, bölgedeki gelişmeler hakkında Fransız yönetimine önemli bilgiler vermekteydi. Konsolos, Mısır’da Memlûkların Mehmet Ali Paşa’yı yakın zamanda ülkeden atmaya çalışacaklarını ve Mısır’ın karışacağına dair tespitte bulunmuştu (K.M.A., CCC, Tome, 14a, 60: 297).

İngilizler, Doğu Akdeniz’de gemilerini ele geçiren Fransız Yüzbaşı Kaptan Ballo’yu öldürmeleri karşılığında Kıbrıs’ta kanunsuz işler yapan şahıslara büyük ödül sözü vermesine rağmen bu gerçekleştirilememişti (K.M.A., CCC, Tome, 14a, 73: 342). Tam da bu dönemde bir İngiliz savaş gemisi Larnaka Limanı’na girişleri engelliyor ve özellikle Türk gemilerine zarar veriyordu. Diğer gemileri ise sadece kontrol ediyordu (K.M.A., CCC, Tome, 15, 106: 48). Tüm bu durumlar Doğu Akdeniz’de bulunan diğer güçleri daha çok endişeye sevk etmekteydi. Özellikle de bölgenin hukuken ve siyaseten hâkimi olan Osmanlı Devleti’ni.

Doğu Akdeniz’de İngiliz ve Fransız rekabeti kadar bölgeye girmek isteyen Rusya ile yeni sanayileşen ve sanayisi için coğrafya arayan Almanya da, İngiltere ve Fransa tarafından tehdit olarak algılandı. Almanya’nın bir güç olarak ortaya çıkması İngiltere ve Fransa’yı birbirine yaklaştırdı (Edwards, 1900: 248-249). Akdeniz’in Batı tarafında ise Doğu Akdeniz’deki gibi bir rekabet yoktu. Bunun nedeni Fransa’nın ağırlığının Batı Akdeniz’de daha fazla olması ve üçüncü aktörlerin etkin olamamasıydı (Cebelitarık dışında).

İngiltere ve Fransa XIX. yüzyılın ikinci yarısında denizcilikte, gemi sayısı ve gücü konusunda da rekabet içindeydi. 1830’lara bakıldığında deniz gücü olarak Fransa ve İngiltere’nin arasında çok büyük uçurum yoktu. Ancak ateş gücü üstünlüğü olarak İngiltere daha öndeydi (Tupinier, 1830: 106). XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise İngiltere arayışı açtı. İngiltere ve Fransa’nın 1863’te deniz gücü şöyleydi: (Boynton, 1865: 4)

	Armored Liners.	Frigates. Screw	Frigates. Paddle	Corvettes. Screw	Corvettes. Paddle	Block-Ships, Screw	Other Steamshi	Total Steam	Total Sailing
İngiltere	21	59	44	16	30	9	380	666	102
Fransa	16	37	29	18	7	...	244	360	122

Yukarıdaki tabloya bakıldığında İngiltere’nin önde olduğu ancak Fransa’nın da azımsanmayacak bir güç olduğu dikkati çeker. Bu güç tablosu haliyle Doğu Akdeniz’deki iki devlet arasında olan rekabette veya ortak çıkarlara yönelen tehditler konusunda kullanıldı.

Fransa aradaki farkı kapamak için deniz gücünü arttırmak istiyordu. Bunun için Fransız İmparatoru 1858’den itibaren 4 gemi (La Gloire, L’Invincible, La Normandie ve La Couronne) yapılmasını emretti. Bunu 1860 Kasımında 10 geminin daha yapılması emri takip etti. Yapılacak olan yeni gemiler La Gloire örnek alınarak hazırlanacaktı (Boynton, 1865: 4-5). Bunlar öncekilere göre daha gelişmişlerdi. Diğer büyük güç olan Rusya’nın ise 1862’ye kadar İngiltere ve Fransa’ya

Turkish Studies

göre çok fazla gemisi bulunmasa da yine de hatırı sayılır bir güçtü. Ancak bu tarihten sonra Rusya donanmasını hızla büyümeye başladı. Bunu da İngiltere ve Fransa'ya karşı yaptı (Boynton, 1865: 6). 1865'te Fransız ve İngiliz donanmaları büyük değişim içindeydi. Özellikle bu dönemde Fransız donanması bir gelişim içine girdi ve eski gemi yapım biçimlerinde değişimler olmaya başladı (Sykes, 1866: 36-37).

İngiltere, Fransa, Amerika ve Rusya'nın karşılaştırmalı durumuna bakılırsa bu güçlerin karşılıklı deniz güçleri şöyleydi:

	Buharlı gemiler	Yelkenli gemiler	Toplam
İngiltere	566	103	669
Fransa	360	122	482
Amerika	559	112	671
Rusya (1862)	248	65	313

Tüm gemi sınıfları dâhil edildiğinde İngiltere'nin 1000, Fransa'nın 600, Amerika'nın 700 ve Rusya'nın 550-600 arasında gemisi olduğu görülmekteydi (1863) (Boynton, 1865: 8). Bu rakamlar denizcilik sahasında İngiltere'yi diğer devletlerin takip ettiğini, İngiltere'nin de kendi gücünü sürekli artırma yolunda olduğunu gösteriyordu. XIX. yüzyılda İngiltere'nin dikkat çeken bir deniz gücü ve sanayi üstünlüğü bulunmaktaydı ve İngiltere hem nicelik hem de nitelik olarak iyi bir seviyede idi. İngiltere'nin bu gücüne karşılık Fransa da aradaki farkı kapatmak için çalışmaktaydı. Fransa 1840'lardan 1890'lara kadar denizcilik alanında pek çok yeni gelişmeye imza atarak İngiltere'yi de kendini geliştirmeye mecbur bıraktı (Bell, 2004: 286).

1879'da İngiltere'nin denizci olarak 45.800 çalışanı vardı. İngiltere'nin 5 önemli savaş gemisine bakıldığında (1879) içeride görevli personel ve bunların durumu aşağıdaki gibiydi (Chadwick, 1880: 15-16).

Gemiler	Nerede olduğu	Görevli Sayısı		
		Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Toplam
Impreguable	Devonport	407	499	906
Implacable	Devonport	308	406	714
St. Vincent	Portsmouth	306	316	622
Boscawen	Portland	253	265	518
Ganges	Falmouth	91	263	354
				3.114

İngiltere'nin 1876'da ticari gemilerinde görev yapan çalışan sayısı ise 198.638 kişiydi. Bunun 51.225'i İngiltere'deki ticari faaliyetlerde, 11.600'ü İngiltere ile olan ticaret nedeniyle hem İngiltere'de hem İngiltere dışında ve 135.813'ü ise İngiltere dışındaki ticari faaliyetlerde görev yapıyordu. Bu rakamlar içinde 125.811'i hala denizlerde görev yapmaktaydı. Ayrıca İngiltere'nin buharlı gemileri de 1860'tan itibaren düzenli bir artış içinde bulunuyordu (Chadwick, 1880: 115).

Turkish Studies

İngiltere’de 1863 ve 1864 yıllarında Parlamento’ya verilen bilgilerde İngiliz gemilerinin sayısı 336 (243 buharlı, 93 eski biçimde) daha sonraki bir raporda ise 325 (233 buharlı, 92 eski usulde) olarak gösterilmişti. 15 Şubat 1865’te ayrıntılı olarak verilen bir raporda ise İngiliz gemilerinin sayısı 445 olup, 26 tane halen yapımda olan ve 69 tane de yapıp yüzmeye hazır olan olmak üzere İngiliz gemi sayısı toplam 540 olarak gösterilmişti (Sykes, 1866: 37-38). Aynı tarihlerde ise Fransa’nın toplamda 214 gemisi ve 30.473 denizcisi vardı (Sykes, 1866: 42). Rakamlar İngiltere’de 1860’lı yıllardan itibaren gemi yapımı sahasında büyük bir gelişmenin olduğunu gösteriyordu.

İngiliz donanması bu tarihlerde *Board of Admiralty*’e bağlıydı ve buradan yönetiliyordu. Fransız donanması ise *Minister of Marine* tarafından yönetiliyordu ve Fransız kolonileri de bu bakanlığa bağlıydı (Sykes, 1866: 46-47). 1865-1866 arasında İngiliz donanmasının harcamaları 10.392.224 £’tu. Fransa’nın bu dönemde donanması için bütçeden ayırdığı kısım ise 128.286.632 Fr. yani 5.131.465 £’tu (Sykes, 1866: 47). Bu rakamlar bile iki devletin deniz gücünü açıkça ortaya koyuyordu. Yüzyılın sonuna yaklaşıldığında (1891) Fransa’nın donanma harcamalarının 8.000.000 £ olduğu Almanya’nın ise 7.000.000 £ olduğu görülüyordu. Buna karşılık İngiltere’nin harcamaları toplamda 13.500.000 £’tu (Dilke, 1891: 2-3). Burada İngiltere hala en fazla harcama yapan ülke durumundaydı.

İngiltere’nin 1865-1866 döneminde sınırları dışındaki ana deniz güçleri içinde en fazla harcama yaptığı yerlerden biri Malta’ydı (Sykes, 1866: 53). İngiltere daha Süveyş Kanalı açılmadan çok önceleri Akdeniz’de önemli bir ada olan Malta üzerinde ilgisini yoğunlaştırmıştı. Malta, Akdeniz için olduğu kadar Hindistan için de önemliydi (Ekedahl, 1894: 184). İngiltere Malta’ya yerleştiği andan (1800) itibaren Akdeniz’deki birinci sınıf gemilerini burada tutmaya başladı ve Malta bundan sonra önemli bir üs haline geldi (The Times, May 25, 1920).

Malta kadar önemli olan hatta Doğu Akdeniz için çok daha stratejik bir yer olan Kıbrıs’ın durumu son derece önemliydi. Osmanlı Devleti daha Kıbrıs’ı almadan önce Fransızlar ve İngilizler Kıbrıs’ta bulunuyorlardı. İngiltere’nin Doğu Akdeniz’deki varlığı 1581’de kendisine verilen onaya kadar gider. Bu onaydan sonra Turkey Company, Venice Company ve ardından Levant Company özellikle Kıbrıs ve çevresinde ticarete önemli rol almaya başladı. Bu dönemde Kıbrıs Fransız tüccarlarının da etkin olduğu bir yerdi. Kıbrıs’ın bu denli önemli olmasının bir sebebi de Halep’in ticari konumuydu (Luke, 1921: 44-45).

İngiliz emperyalizminin önemli bir unsuru olan Doğu Hindistan Şirketi yetkilisi Kaptan John McDonald Kinneir, 1814 yılında adayı ziyaret ettiğinde adanın askerî ve ticari önemini şu şekilde ifade etmişti:

“Kıbrıs’a sahip olmak, İngiltere’yi Akdeniz’de üstün bir duruma getirecek ve Doğu Akdeniz ülkelerinin kaderlerini belirleyecek bir mevkiye ulaştıracaktır. Mısır ve Suriye kısa zamanda İngiltere’nin egemenliği altına girecek ve İngiltere Küçük Asya’da caydırıcı bir duruma sahip olacaktır. Böylece, Osmanlı devleti her zaman kontrol altında tutulacak ve bu çeyrekte Rusya’nın yayılması önlenemese bile geciktirilecektir. Kıbrıs’a sahip olmak İngiltere ticaretini önemli bir ölçüde artıracak; o güzel adanın zengin şaraplarının, ipeklerinin ve diğer ürünlerinin; Mısır’ın pirinç ve şekerinin, Anadolu’nun pamuk, afyon ve tütününün dağıtımını İngiltere’ye verecektir. Kıbrıs kolay savunulabilecek bir durumdadır ve liberal bir hükümetin yönetiminde, kısa bir zamanda, kendi kuruluşunun maliyetini fazlasıyla geriye ödeyecek ve filolarımıza önemsiz bir maliyetle bolca kaynak sağlayacaktır” (Kinneir, Journey Through Asia Minor, 1818, 185).

Kıbrıs bulunduğu coğrafi konum gereği bölgede ticaret yapan devletler için önemli bir yere sahipti. 1839-1856 yılları arasında İngiltere, Sardunya, Yunanistan, Amerika, Fransa, Rusya, Avusturya, Danimarka, İsveç ve Prusya devletlerinin Kıbrıs’ta konsoloslukları bulunmaktaydı. Bu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012*

devletler konsolosları aracılığı ile bölgedeki menfaatlerini koruyor ve kendi ülkelerinin gemilerinin faaliyetlerini takip ediyordu. Konsoloslar bu dönemde de önceki gibi Tuzla kasabası ve Leymosun iskelesinde ikamet ediyorlardı. Fransa ise bu dönemde Lefkoşa’da konsolos vekili ikamet ettirmeye başladı (Erdönmez, 2011: 4).

Kıbrıs halkı XIX. yüzyıl başlarından itibaren, Osmanlı Devleti’nin içerisinde bulunduğu şartlarla bağlantılı olarak, ağır yükümlülükler altına girmişti. Fransa’nın Mısır’ı işgali, 1804 isyanı, 1806-1812 Osmanlı Rus savaşı, 1821 Yunan İsyanı’nın Kıbrıs’ta oluşan etkileri, 1831-1833 yıllarında Mısır Valisi M. Ali Paşa isyanı gibi hadiseler, Kıbrıs’ta toplumsal düzenin bozulmasına ve halkın ekonomik durumunun gerilemesine yol açtı. Meydana gelen savaşlar dolayısıyla Kıbrıs’tan talep edilen zahire, peksimet ve vergiler halkı mali yönden olumsuz etkiledi. Bu gelişmeler, aynı zamanda Doğu Akdeniz ticaretine sekte vurduğundan Kıbrıs üzerinden yapılmakta olan ticaretin de gerilemesine sebep oldu (Dinç, 2010: 115).

İngiltere, yaşanan gelişmeler ışığında Doğu Akdeniz’de stratejik konumu ve Hindistan yolunun emniyeti için Kıbrıs’ın kendileri için önemini farkındaydı. Daha sonradan İngiliz Başbakanı olacak Benjamin Disraeli 1847 yılında, Tancred isimli eserinde “*İngilizler Kıbrıs’ı istiyor ve onu alacaktır*” demişti (Cobham, 1908: 290). İngilizlerin Kıbrıs adası ile ilgisi bununla sınırlı kalmamış ve 20 Nisan 1849 tarihinde İngiliz Büyükelçisi Lord S. Caning Bâbîâli’den Kıbrıs adasının sahillerinin resimlerinin çıkarılarak haritasının daha doğru bir duruma getirilip düzeltilmesi için görevlendirilen Kaptan Thomas Graves’e müsaade edilmesi ile ilgili talepte bulunmuş ve bu çalışmaya izin verilmişti (BOA., İ.HR., 53/2520).

İngiltere, Osmanlı Devleti’ni Boğazların ve Hint Yolu’nun güvenliğini sağlayan bir devlet olarak görüyordu (Godfrey, 1942: 425-426). Bu düşünce doğrultusunda İngiltere, Osmanlı Devleti’ni bir süre Rusya’ya karşı destekledi. Süveyş Kanalı’nın kazılması ve açılması süreçlerinde de İngiltere, Osmanlı Devleti ile ilgili eski politikasını Fransa ve Rusya endişesinden beslenerek devam ettirdi.

İngiltere 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonuna kadar kendi menfaatleri gereği Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğü politikasını savunurken savaş sonrasında Hindistan yolunun emniyetini sağlanmasının Osmanlı Devleti ile mümkün olmayacağını anlamış ve Rusların ilerlemesini durdurmak için tedbir arayışlarına girmişti. Rusların İstanbul’a kadar gelmesi sonucu Osmanlı devletinin düştüğü zor durumdan faydalanan İngiltere yaptıkları savunma anlaşması ile Kıbrıs adasının yönetimini ele geçirmişti.

Kıbrıs adası sadece ticari yönüyle değerli değildi. Suriye ve Mısır sahillerine yakınlığı, Hindistan yolu üzerinde oluşu ile askeri ve denizcilik açısından da son derece önemliydi. Ayrıca Cebelitarık ve Malta’yı elinde tutan İngiltere için Akdeniz’in bir İngiliz gölü olmasının sağlanması bakımından değerliydi (The New York Times: July 25, 1878). Bir yandan da İngiliz ticaretinin korunması için Süveyş Kanalı’na en yakın ada konumundaydı. Aynı zamanda Hindistan’a giden ikinci yolun da güvenliğini tam anlamıyla sağlayabilirdi (The New York Times: August 3, 1878). Zaten İngiltere, Kıbrıs, Mısır ve Süveyş Kanalı meselelerinin aslında bir bütün olduğunu düşünmekteydi (The New York Times: May 31, 1896). Bu yüzden de Rusya’nın yayılmasına engel olmak için Kıbrıs’ı mecburen aldıkları ve amaçlarının Rusya’yı durdurmak olduğu bahanesine sarıldılar (BOA., Y. TKM: 2/13).

İngiltere’nin Kıbrıs’a yerleşmesi denizci bir devlet olması ve Hindistan’la güvenli bir şekilde bağlantının devam etmesi mecburiyetiyle önem arz ediyordu. Bu dönemde İngiltere Başbakanı Beaconsfield’in Kıbrıs’a yerleşmenin gerekçelerini savunduğu sözleri Doğu Akdeniz’e ve Kıbrıs’a bakışı açıkça ortaya koyuyordu:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

“İngiltere’nin Mısır için takındığı tavır, bizleri adanın stratejik değerini incelemeye bir şekilde zorlar. Zira bu değer ne kadar yüksek olduğunu, İskenderiye ve Port Said’e uzanan coğrafi konumundan anlamak mümkündür. Kömür yakıtı ile çalışan gemilerin 5 gün ara ile ulaşılabilir istasyonlara ihtiyacı vardır. İngiltere’den Port Said’e kadar Cebelitarık, Malta ve son olarak Kıbrıs’ın ele geçmesi ile zincir tamamlanmıştır. Port Said, Süveyş ve Aden Kızıl Denize girişi sağlayacak zinciri devam ettirecek ve pratikte Hindistan yolu güvende olacaktır. Kıbrıs’ı stratejik bir nokta olarak incelememiz, bizi Mısır’da şu anki pozisyonumuz hakkında geniş bir gözden geçirmeye ve analize iter. Kıbrıs işgaline karşı çıkan bazıları, Kıbrıs’ın Port Said ve İskenderiye’nin ele geçirilmesi ile beraber öneminin ve değerinin normalleşeceğini; Kıbrıs gibi göz ardı edilmiş ve çok masraflı bir ada yerine Port Said ve İskenderiye gibi önemli iki noktaya yoğunlaşmasının gerekliliğini savunmaktadırlar. Fakat diğer bir yandan, konunun farklı yönlerini hiçbir ön yargı olmaksızın dikkate almalı ve kendimize şu soruları sormalıyız: Eğer Mısır, İngiliz yönetiminde bağımsız olsaydı, Fransa’nın Kıbrıs’ı işgal etmesine razı olabilir miydik? Eğer İngiltere her ikisinin (Mısır; Kıbrıs) de kontrolüne sahip olsa, Kıbrıs Mısır’ın güvenliğini garanti altına almış olmaz mı? Kıbrıs askeri bir üs halindeyken ve İskenderiye’ye 1 uzun gün, Port Said’e 1 kısa gün yakınlığında iken; her hangi bir askeri güç Mısır’a saldırmayı göze alabilir mi?

Bana öyle geliyor ki, Kıbrıs adası olağanüstü coğrafi avantajlar sağlamaktadır; aynı zamanda bazı olumsuzluklar vardır. Bunlarında ileride göz önünde bulundurulması gerekecektir. Eğer, Cebelitarık’tan doğuya (Mısır’ın Britanya’dan bağımsız olduğunu var sayalım) uzanan bir kömür istasyon hattının öneminden bahsedecek olursak, hiçbir şüphe yoktur ki Kıbrıs büyük bir önem teşkil eder. Kıbrıs sayesinde de gemilerimiz tam güçle düşman donanmasına karşı Doğu Akdeniz’de harekete geçebilir, ya da sadece 9 saat mesafedeki Suriye sahillerini bloke edebilir. Bu yüzden bir kömür istasyonu (kaynağı) olarak bu pozisyon çok büyük coğrafi avantaj ortaya çıkarır. Örneğin, Kıbrıs küçük bir yarıçapa sahip olmasına rağmen oluşturacağı merkezle Beyrut, İskenderiye, İzmir ve Çanakkale boğazı gibi çok büyük noktalara uzanan bir merkez oluşturabilir. Bu üstünlüğe ek olarak da Mısır’ın da gözcülüğü konumu eklenebilir. Eğer bu zamana kadar Kıbrıs Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olsaydı, Avrupa’da genel bir çatışmayı varsayarsak Girit adası düşmanın elinde önemli bir stratejik bir nokta olurdu. Fakat Magosa İngiltere’nin elinde bir askeri mühimmat merkezi olsaydı, Girit felç edilir, istilacı batı ve doğu yönünde Malta ve Kıbrıs tarafından çıkartılırdı. Mühimmatlarımızın yüksek çeşitliliğini ve aşırı ağırlığını hesaba katarsak, gerektiğinde kullanılmak üzere tüm depoların tam kapasite ile mühimmatla doldurulması çok önemli. Dolayısı ile Kıbrıs, Akdeniz’in doğusundaki tüm denizden operasyonlarda önemli bir üs olabilir. Özellikle bu kuvvetler Hindistan rotasının korunması için de konuşlandırılabilir.

Biraz önce bahsettiğim gibi Kıbrıs’ın stratejik pozisyonunun değeri tamamen denizlerdeki üstünlüğümüze dayanır. Doğu Akdeniz’de birçok stratejik öneme sahip ada vardır. Fakat denize hâkim olmadıkça o adalar işgalciler için hapisane olur. Kıbrıs’da aynı durumda bulunur. Çok açık olarak Girit ve diğer adalarda olacağı gibi bu adalar İngiltere ve Türkler arasında bir savaş çıkarsa İngiltere’nin merhametine kalırdı. Eğer Kıbrıs Türklerin elinde kalsaydı, herhangi bir savaşta Kıbrıs İngiltere’ye itaat etmek durumunda kalırdı. Tarihe göz attığımız da, Venediklilerin kahramanca adayı Türklerle karşı savunmalarına rağmen, Lefkoşa kuşatma boyunca kılığa maruz kalmaya zorlanmıştır. Bu da Türklerin denizlerdeki hâkimiyeti (Akdeniz) sayesinde olmuştur. Bu kural her ada için geçerlidir. Hatta kendi evimizde Büyük Britanya’da bile” (Baker, 1884: 73-74;78).

İngiltere’nin Kıbrıs’a yerleşmesi aynı zamanda fazladan mali yük anlamına geliyordu. Bu durumla ilgili olarak gerekli etütler yapıldı ve Kıbrıs’ın durumu tekrar gözden geçirildi (The Times: July 26, 1878). Kıbrıs’a yerleştikten sonra burada vergilerin toplanması, çalışanlara ücretlerin ödenmesi, idari yönetim, sağlık hizmetleri ve asayişin sağlanması konularında birçok

Turkish Studies

değişikliğe gidildi (The Times, December 24, 1881). İngilizlerin Kıbrıs'a yerleşmesi Akdeniz'deki dengeleri de etkiledi. New York Times'da yer alan bir makaleye göre Fransızların Tunus'u ele geçirmesi aslında İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesinden sonra gerçekleşen bir durumdu (The New York Times: October 22, 1889). Aynı düşünce çok daha önceleri İngilizlerde oluşmuştu ve İngilizler Kıbrıs için haklı sebeplerinin olduğunu düşünüyorlardı (The Times: June 25, 1881). İngilizlerin Kıbrıs'a yerleşmesinden sonra Fransızlar Suriye ve Cebel-i Lübnan tarafları ile olan ilgilerini daha da arttırdılar. Buralarda Katolik ahali içinde bir takım kışkırtmalar yaşanmaya başlandı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bölgede gerekli tedbirleri almaya başladı (BOA., YPRK., AZJ: 6/33).

Akdeniz'de İngiltere'ye tehdit olabilecek tek güç Fransa'ydı. Bu nedenle, İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury Kıbrıs'ın işgalinden önce Fransız Dışişleri Bakanı Waddington'a; İngiltere'nin hareket üssünü uzak mesafede olan Malta'da bırakacak olsa taahhütlerini yerine getirmesinin imkansız olduğunu, bu sebeple, savunma ittifakı devam ettiği sürece Kıbrıs'ı elde tutacaklarını, işgalin geçici olduğunu, bunun Rusların yayılmasına karşı bir tedbir amacını güttüğünü ve Fransa'nın çıkarlarını tehdit edecek İskenderun gibi bir yer yerine Kıbrıs'ın tercih edildiğini bildirmişti (BOA.,Y.PRK.TKM 2/13). Ayrıca, Salisbury Waddington'a Tunus'u almasını teklif etmişti. Bunun üzerine işgale sıcak bakmayan Fransa, Kıbrıs anlaşmasına itiraz etmedi. Fransız basınında ise anlaşma değişik tepkilerle yer aldı. *Le Journal des Debats*, Beaconsfield'in içten güvencesinden tatmin olmuş bir şekilde anlaşmaya karşı ılımlı bir yaklaşımda bulunmuş, *Liberté* işgal karşısındaki hayranlığını dile getirmiş, *Gaulois* yaşanan duygunun şaşkınlık, pişmanlık, hayranlık, kıskançlık ve neşenin birleşimi olduğunu ifade etmişti. *Republique Française* ise anlaşmayı ele alırken çok düşmanca bir yaklaşım sergilemişti (Hill, 1952: 291).

İngiliz Başbakanı Parlamentoda yaptığı konuşmasında; "Kıbrıs'ı almak bir Akdeniz hareketi değil, bir Hindistan hareketi ve Asya'yı korumak içindir. Orada İmparatorluğumuzun devamı ve barış içinde var olması için gerekli olduğunu düşündüğümüz bir adım attık" (Hansard, 261: 1769-74;) ifadesini kullanmış ve Fransızların tepkisini azaltmaya çalışmıştı.

Kıbrıs'ın elden çıkışı ile Doğu Akdeniz'de Osmanlı Devleti'nin etkisi giderek azaldı. Kıbrıs'ı bir süre sonra Mısır izledi ve İngilizler buraya da yerleştiler. Böylece denizde Osmanlı Devleti giderek güç kaybına uğradı ve Doğu Akdeniz bir anlamda İngiliz gemilerinin hâkim olduğu bir saha haline geldi. Tüm bunlara rağmen diplomasi ve siyaset kanalları ile Osmanlı Devleti elden geldiğince bu durumun önünde durmaya çalıştı.

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardan beri devam ede gelen varlığı ve devlete bağlılık bu bölgede hatırı sayılır bir gücün en önemli dayanağı idi. Devlete olan bağlılığın altında yatan ise geleneğe olan bağlılıktı. Aslında Osmanlı Devleti'nin bölgedeki en büyük dayanak noktası ve gücünün merkez noktasını oluşturan buydu. Ancak bu güç devletin son yıkılma anları da dâhil olmak üzere hiçbir zaman tam anlamı ile kullanılmadı.

2. Osmanlı Topraklarında Mücadele ve Süveyş Kanalı

Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'nın dünya siyaseti içinde Doğu Akdeniz'de sürdürdüğü rekabetten birinci derecede etkilenen devletti. Kimi zaman bu devletlerden biri, kimi zaman ikisi ile karşı karşıya kaldı. Bazen de bir başka güce karşı bu devletlerin desteğini aradı. Bu diğer güç çoğu zaman Rusya oldu veya devletin kendi içinde çözemediği sorunlarda/iç isyanlarda bu iki devletin desteği hayati bir önem kazandı. Doğu Akdeniz'de milliyetçi uyanışların canlanmasında Fransa'nın doğrudan etkisi vardı. Fransa, Venedik'in kontrol altına alınmasından sonra Sırp ve Yunanlılar arasında ve Mısır'a düzenledikleri hareket sonrasında Arap dünyasında milliyetçi uyanışların ilk tohumlarının ekilmesinde etkili oldu (Thomas, 1952: 146). Bu bölgeler dışında Kıbrıs'ta da Fransız konsoloslar benzer faaliyetler içinde bulundular. Mora'da başlayan

Yunan İsyanı’nın bir benzerini aynı yıl Kıbrıs’ta başlatmak isteyen Fransız konsoloslarının isyancıları teşvik ettikleri, onlara silah ve malzeme taşıdıkları tespit edildi (Çoruh, 2000: 295-306). İngiltere de Osmanlı Devleti’ni destekler görünse de zaman zaman farklı tavır alabiliyordu.

Yunan isyanı başladığında İngiltere’de Palmerston “*Zavallı Yunanlılar! Ben yine de lanet Avrupa güç dengesi için korkunç Türklerin desteklenmesi düşüncesindeyim*” demişti (Crawley, 1929: 58). İngiltere kendi menfaatleri gereği duruma göre hareket etmekteydi.

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın Yunan isyanına dâhil olması, Rusya ve İngiltere gibi devletlerin siyasi kararsızlıklarını bir kenara bırakarak isyana müdahil olmalarına yol açtı. Nitekim bu devletlerin ortak donanmaları 20 Kasım 1827’de tarihe “*Navarin Vakası*” olarak geçen bir baskınla Mısır ve Osmanlı donanmalarını imha etti. Bu şekilde üç devletle Osmanlı Devleti arasında bir savaş hali olmamasına rağmen donanmanın yok edilmesi ciddi diplomatik sorunlara sebebiyet verdi. Yaşanan sorunda Rusya, Osmanlı toprakları üzerindeki kadim emelleri doğrultusunda Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etti. Bir yıldan fazla süren savaş Edirne Antlaşması’yla son bulurken, bağımsız bir Yunanistan’ın kuruluşu için uygun ortam sağlanmış oldu. Nitekim Yunanistan’ın kurulmasına dair Avrupa devletleri arasında 3 Şubat 1830 tarihli protokolün imzalanmasının ardından 24 Nisan 1830’da Osmanlı Devleti de bağımsız bir Yunanistan’ı resmen tanıdı (Dinç, 2010: 85).

İngiltere’yi en çok ilgilendiren Rusya idi. Lord Palmerston dışişlerindeki ilk yıllarında Belçika ve Yunanistan meseleleri ile uğraşmıştı ve daha o dönemlerde bile Rusya’nın bir tehlike olduğunun farkındaydı (Crawley, 1929: 55). 1821’de Lord Grey, Lord Holland’a Rusya’nın giderek Osmanlı Devleti üzerinde etki kurmaya başladığını ve bunun Osmanlı Devleti’nin kötü yönetiminden kaynaklandığını yazmıştı. 20 yıl sonra ise Lord Grey, bu defa Hindistan’a karşı bir tehlikeden daha fazla hiçbir şeyden korkmadığını, Rusya’nın bu gücü yeni Yunan hükümeti üzerindeki etkisi nedeniyle sağladığını ve tehlikenin uzak olmadığını söylemişti. 1827’de Lord Melbourne Navarin Olayı’ndan sonra Türklerin Avrupa’nın dışına çıktığını; ancak Rusya’nın Osmanlı Devleti ve Mora’yı eline aldığı ve bunun da İngiltere ve Fransa arasına Rusya’yı daha çok soktuğunu belirtmişti (Crawley, 1929: 48). Rusya yükselişini devam ettirirken Osmanlı Devleti’nde de işler pek iyi gitmiyordu. Bu durum ise İngiltere ve Fransa’yı endişelendiriyordu.

Yunan meselesinin ardından Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında anlaşmazlık çıktı ve durum bir süre sonra silahlı mücadeleye dönüştü. İbrahim Paşa’nın Anadolu’da ilerlemesi ve İstanbul’un Mehmet Ali Paşa’nın yönetimine geçme ihtimalinin belirmesi, bölgede çıkarları bulunan devletleri harekete geçirdi. Bu ise sorunun uluslararası bir hüviyet kazanmasına sebep teşkil etti. Babiâli, bu kapsamda İngiltere’den yardım talep ettiyse de İngiltere bu aşamada sadece diplomatik yardımda bulunabileceğini belirttiğinden kısa bir süre önce savaş halinde bulunduğu Rusya’dan yardım istemek durumunda kaldı. Bu gelişme ise o ana kadar etkisiz bir politika izleyen Fransa ve İngiltere’yi harekete geçirdi. İki devlet Babiâli’nin onayıyla Mehmet Ali Paşa’ya, Akka, Kudüs, Trablusşam ve Nablus sancaklarını kabul ederek Padişah ile barış yapmasını önerdi. Ancak Mehmet Ali Paşa bunu kabul etmeyerek Suriye ve Adana’nın kendisine bırakılmasını istedi. Mehmet Ali Paşa, barış görüşmeleri sırasında, Mısır, Suriye, Girit gibi Kıbrıs sancağını da şartları arasına koymuştu (Dinç, 2010: 109). Mısır meselesi Mehmet Ali Paşa’nın sadece Mısır üzerinde tasarruf sahibi olması ile çözülürken bu defa Rusya’nın Akdeniz’e girme isteği siyaseti yine hareketlendirdi ve giderek Kırım Savaşı’nın koşulları oluşmaya başladı.

Kırım Savaşı’nın Avrupa ve Osmanlı tarihi üzerine birçok etkisi oldu. Savaşın Doğu Akdeniz’i ilgilendiren kısmı Rusya’nın bölgeye girme girişimiydi. Daha doğrusu İngiltere ve Fransa’nın bu yönde taşıdığı endişeydi. Bu endişede Avrupa siyaseti ile Osmanlı Devleti’nin çıkarları ortak bir sorun (Rusya) karşısında örtüşmüştü. Fransa ve Avusturya-Macaristan Rusya’ya

Turkish Studies

karşı İngiltere'nin yanında olmuş ve Osmanlı Devleti'nin Boğazlarla birlikte Rusya kontrolüne girmesine karşı İngiltere'yi desteklemişlerdi. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki isteklerini, İngiltere aynı zamanda Akdeniz'deki deniz gücü üstünlüğüne ve Hint yoluna karşı Rusya'nın bir meydan okuması olarak algılamıştı (Hale, 2000: 20). İngiltere ve Fransa bu dönemde Osmanlı Devleti'ni kontrol altına alarak onun toprak bütünlüğünü korumaya çalıştı. Bu sayede Rusya'nın her iki devleti ilgilendiren yayılması durdurulmuş olacaktı (Ragatz, 1922: 12).

Kırım Savaşı üzerine olan fikir birliği şartların kendiliğinden gelişmesi ile oluşmuştu. Ayrıca devrin hem Osmanlı hem de Avrupa siyasetçilerinin ortak kaygılar taşıması itici etkendi. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarları bilinmeyen bir durum değildi. Ancak Rusya bu konuda İngiltere ve Fransa'yı uzun çabalarına rağmen bir türlü kendi yanına da çekememişti. Uzun süre bekleyip diplomasi yoluyla geciken sonuçlar almak yerine doğrudan müdahale ederek kendi çıkarlarına kendi yöntemleri ile ulaşmaya çalışması Avrupa'daki merkezi devletleri kaygılandırıp karşısında durmalarına neden oldu. Rusya bunu elbette kendi gücüne güvenerek yaptı. Aynı zamanda Avrupa devletlerinin sadece protesto ile yetinecekleri, herhangi bir askeri eylem yapmak zor olacağından bundan kaçınacaklarını hesap etmişti. Ne var ki sonuçlar tahmin edildiği gibi çıkmadı. İngiltere, Fransa, Osmanlı Devleti ve daha sonra katılan Piyemonte kendi hesapları doğrultusunda Rusya'nın karşısında durdu.

Kırım Savaşı döneminde özellikle Rus tehlikesinin bölgeyi tehdit eder bir hal alması yeni önlemleri gerektirdi ve İngiltere bölge güçleriyle birebir ilişkiye girmeye başladı. Bu dönemde Rodon Cissini ve Rowlinson, Rus tehlikesi konusunda İngiliz hükümetini alarma geçirirken, ilk önlem olarak Hindistan'ı bölge üzerinden İngiltere'ye bağlama fikrini ortaya attılar. Böylece 1856'da bu proje üzerinde çalışmalar başlatıldı. Ancak Suriye konusunda hesapları bulunan Fransa'nın direnişi sonucu bu proje gerçekleştirilemedi (Gülcan, 2001: 15). Bölge üzerinde Fransa'nın da çıkarları olduğundan bir çatışma durumu ortaya çıkabilirdi.

Kırım Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti Islahat Fermanı'nı ilan etti (1856). Bu ferman Osmanlı Devleti'nde olumlu/olumsuz pek çok tepki ile karşılaştı. 15 Temmuz 1858 günü Cidde'de Müslüman topluluk ile Hıristiyan topluluk arasında sosyal nedenlerle de beslenen büyük kavgalar çıktı. Bu olaylar sırasında Fransız konsolosu ve İngiliz konsolos muavini öldü. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa hemen Cidde'ye savaş gemilerini göndererek şehri topa tuttular ve suçlu gördükleri 10 kişiyi idam ettiler. Bu durum bölgede ortak çıkarlar etrafında iki devletin başka devletlerin hukukunu tanımayacaklarına iyi bir örnek teşkil etti (Armaoğlu, 1975: 150). Olaylar daha sonra Suriye'ye yansıdı ve Fransızların desteklediği Marunîler ve İngilizlerin kolladığı Dürziler arasında şiddetli çatışmalar oldu (1860) (Armaoğlu, 1975: 152). Son yaşanan gelişmelerde İngiltere ve Fransa rekabeti bir yana bırakıp ortak sorunlara karşı beraber hareket etti. Ancak aynı dönemde ortaya çıkan Süveyş Kanalı meselesinde ortaklık tekrar rekabete dönüştü.

Süveyş Kanalı bölge ve özellikle Mısır tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Kanal, yabancı güçleri buraya çeken, pek çok sorun ve çözüme neden olan önemli bir geçitti (Lacouture, 1973: 26). Mısır'da Süveyş Kanalı'nın açılması konusunda ilk olarak Kolin adlı bir kişinin Osmanlı Devleti'ne bu isteği ilettiği görüldü (BOA.,HR.TO: 406/59). Lesseps'ten önce başka bir teşebbüs de Kilyom adında birine aitti (BOA., HR. TO: 428/49). Ancak bu girişimlerden çok önceleri Firavunlara kadar giden bir kanal açma isteği vardı. Kanal açma işine XIX. yüzyılda Mısır'ın başında olan Mehmet Ali Paşa ise pek taraftar olmamıştı. Kendisinin "*Boğazlar, Osmanlı Devleti'nin felaketi oldu. Ben de Mısır'da Boğazlar meselesi yaratmak istemem*" diye ifade ettiği söylenir (Kartal, 1983: 91). Aynı ifadeyi Rıfat da yazmış olduğu eserinde vermektedir (Rıfat, 1947: 63). Richmond ise "*İkinci Boğazlar*" diye söylenen sözlerin aslında Lord Palmerston tarafından söylendiğini belirtmektedir (Richmond, 1977: 92). Kanalın açılmasına en çok karşı olan İngiltere'ye ait *Peninsular and Oriental Shipping Line* adlı bir şirket kanal açma düşüncesi üzerine

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

ayrıntılı bir rapor dahi hazırlamıştı (Goldschmidt, 1988: 24). Ayrıca o dönem bölgeyi gezen seyyahlar da Süveyş'ten Akdeniz'e bir kanal açılırsa bunun İngiltere için çok büyük faydaları olacağını belirtmişlerdi (Olin, 1860: 341).

İngiltere ise Padişahın onayı olmadan Mısır'da kanalın yapılmasını isteyen çevrelere karşı, Osmanlı Devleti'nin dikkatini güvenlik kaygısı ile çekmeye çalıştı. Bu konuda İstanbul'daki elçi Canning'e üzerinde durması gereken noktalar İngiliz Dışışleri tarafından sık sık hatırlatılıyordu. Bu işin Padişahın onayı alınmadan yapılmasının, Mısır'ı tek taraflı olarak bağımsızlığa kadar götürebileceği söylendi. Ayrıca şimdiden Akdeniz kıyısında başlamış olan çalışmaların Mısır'ın, Suriye ve Osmanlı Devleti'nden gelebilecek saldırılara karşı hazırlıklı tutulduğunu gösterdiği şeklinde, Türk hükümetinin dikkatini çekmek yolunda elçinin çalışması tavsiyesinde bulunuldu (N.A., FO 78/1340). Bu endişe yanında kanalın maliyetinin yüksekliğini, denizcilik açısından zorluklarını ve kumpanyaya verilecek toprakları da tartışmaya açmaya çalıştı (N.A., FO 78/1489). İngiltere aynı zamanda Port Said'in liman yapımı ve kanal girişi için yanlış seçim olduğunu Dimyat ve İskenderiye'nin seçilmesi gerektiğini belirtiyordu (N.A., FO 78/1340). Bu düşünce değişikliğinde ve karşı duruşta Fransa'nın Mısır'a Süveyş Kanalı yoluyla yerleşmeye çalıştığı endişesi etkili oldu. İngiltere Doğu Akdeniz'e yerleşmişti ve buradaki ticareti elinde tutuyordu (Boynton, 1864: 33). Fransa ise İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Hint Yolu üzerinde gücünün arttırmasından sonra Mısır'a yerleşerek durumu kendi lehine çevirmek istedi.

Süveyş Kanalı'nın açılma teşebbüsleri Said Paşa zamanında gerçek oldu. Said Paşa Lesseps'e 30 Kasım 1854'te (İrtem, 1999: 37) bir imtiyaz fermanı verdi. 1855'te de Mısır İstanbul'a bir yazı göndererek bu işin ne derece faydalı olacağını anlatmaya çalıştı. Bu dönemde Fransız sermayesi yavaş yavaş Süveyş Kanalı etrafında, İngiliz sermayesi ise buna alternatif olarak demiryolu inşası etrafında toplanmaya başladı. Osmanlı Devleti ise iki işin aynı anda olamayacağı, demiryolu yapımının yeterli olacağı kanaatindeydi (BOA., İradeler DUİT: 141/40). Demiryolunun yapılmasını İngiltere istiyordu ve Osmanlı Devleti'ne de bu işin faydası konusunda sürekli telkinlerde bulunuyordu ayrıca demiryolu için ayrıntılı araştırmaları çoktan yapmıştı (N.A., FO 97/411). Bu süreçte Osmanlı Devleti'ni ve Mısır'ı ilgilendiren bir mesele de telgraf hatlarının döşenmesi konusu oldu. İngilizlerin telgraf hattı ile ilgili talebi üzerine bu defa Fransız İmparatoru da başka bir telgraf hattı için devreye girdi. Fransa'nın önerdiği hat Toulon'dan çıkıyor, Korsika'nın güneyinden, Malta ve oradan Kandiyeye ulaşılıyor, burada ikiye ayrılıyor: biri İstanbul'a diğeri İskenderiye'ye gidiyordu (Gisborne, 1857: 110).

İngiltere'nin endişesine rağmen Süveyş Kanalı işinde aslında Fransa başlangıçta taraf değildi. Kanal için en çok uğraşan Ferdinand de Lesseps'ti (BOA., Hariciye Nezareti, Paris Sefareti, 54/1). Ancak zamanla Fransa, kanalın açılmasını desteklemeye başladı. Avusturya da bu arzuyu fazlası ile taşıyordu. Bu konuda İngiltere resmi olarak bir açıklama ve yazı sunmasa da resmi olmayan yollardan Hint yolu nedeni ile muhalefet ediyordu (BOA., İradeler, DUİT: 141/42). İngiltere'nin muhalefeti arttıkça da Osmanlı Devleti kanalın açılmaması konusunda Mısır ile sık sık yazışmaya başladı (BOA., Hariciye Nezareti, Paris Sefareti: 54/2). Babiâli aynı zamanda iki müttefik olan İngiltere ve Fransa'nın arasını bozacak bir durumun ortaya çıkmaması için kendi aralarında anlaşmalarını bekledi (BOA., Hariciye Nezareti, Paris Sefareti: 54/4) ve kendi bilgisi dışında işlerin ilerlemesini arzu etmediğini birçok defa Mısır'a bildirdi (BOA., İradeler, DUİT: 141/43). Fransa da bu süreçte Suriye ve Lübnan'ı bağımsızlığa kışkırtacağını bildirmek suretiyle Osmanlı Devleti'ni tehdit ediyordu (Armaoğlu, 1975: 151-152). Babiâli 1859 yılında Muhtar Paşa'yı bölgedeki durumu incelemekle görevlendirdi (BOA., İradeler, DUİT: 141/44). Osmanlı Devleti kanalın açılması düşüncesi gerçeklik kazanmaya başlayınca bu defa İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında sahip olduğu haklar biçiminde bir yetkiye sahip olmak istedi (BOA., HR.TO: 488/31). Ancak bu girişimler sonuç getirmedi ve kanal hafriyatı 1859'dan itibaren başladı. Süveyş

Turkish Studies

Kanalı da 17 Kasım 1869'da eşsiz bir merasimle açıldı (Akalin, 2011: 193). Kanalin açılması ile Osmanlı Devleti kısa bir süre Akdeniz ticaretinin tekrar önem kazanacağı düşüncesi ile Trablusgarb, Tobruk ve Bingazi gibi şehirlerde limanlarını tekrar ıslah etmeye çalıştı (BOA., İradeler, A.MKT. MHM: 439/91) aynı zamanda yeni gemi alımları gündeme geldi (BOA., İradeler, İ. DH: 609/42472) ancak bu beklenti tahmin edildiği gibi gelişmedi. Kanalin açılmasından sonra Fransa bir adım öne geçti. Ama Mısır'ın mali iflası ile Fransa'nın yakın bir geçmişte (1871) Almanya'ya yenilmesi İngiltere için hamle yapılacak ortamı hazırladı.

25 Kasım 1875'de Süveyş kanal hisselerinin bir kısmını alması İngiltere'ye Mısır'da büyük bir üstünlük getirdi. Ancak bu durum Fransa'da İngiltere'ye karşı bir siyaset oluşması tehlikesini yarattı. Osmanlı Devleti üzerindeki siyasette ise İngiltere ve Almanya bir tarafa; Fransa ve Rusya ise bir tarafa ayrılmış gözüktüyordu. Fransa ve Rusya bu ayrımda birbiri için "gerçek dost" olarak gözüktü (Barclay, 1914: 37). Bu durum İngiliz-Fransız ortak hareket noktasının da yörüngesini değiştirdi. Bundan sonra da Avrupa'da devamlı değişken bir görüntü oluşturan birliktelikler silsilesi başladı. Bu durum I. Dünya Savaşı öncesine kadar devam etti.

İngiltere'nin Süveyş Kanalı hisselerini alması Fransızlar için kabul edilebilir bir durum değildi. Fransa bu girişimin altında İngiltere'nin, Mısır'ı daha çok avuçları içine alma isteği olduğunu düşünüyordu. O dönem Kahire'deki Fransız konsül generali Mısır'daki Milliyetçi Parti'nin, eğer politik bir sistem içinde olursa İngiltere'ye göre Fransız çıkarlarına daha çok hizmet edeceği düşüncesindeydi (Barclay, 1914: 52). Bu sırada Mısır'da askeri kanat arasında bir rahatsızlık vardı. Askeri makamlar Mısır ordusunun Mehmet Ali Paşa zamanında 160.000 civarında olduğunu, İsmail Paşa zamanında ise 30.000'e düştüğünü ve bunun mevcut ihtiyaçlar için yeterli olmadığını söylüyorlardı. Aslında orduda tam anlamıyla etkin kuvvet mevcudu 9.000 civarındaydı (The Times, December 24, 1881). İngiltere müdahale öncesinde bu durumu da çok iyi bir şekilde değerlendirdi. Müdahale sırasında Fransa çekimser kalınca Lord Cromer işi üstlendi ve kontrolü sağladı (1882). Cromer başarılı müdahaleden sonra Fransa'nın Mısır'daki etkisini de azaltmaya başladı (Barclay, 1914: 56-57).

Mısır ve Süveyş Kanalı üzerinde İngiliz etkisi artınca Fransa da ilgisini Suriye'ye doğru iyice kaydırdı. Osmanlı Devleti'ne bölgeden giden haberlerde Fransa'nın farklı bir tasavvur içinde olduğuna dair bilgiler vardı. İngiltere'nin Mısır'ı ele geçirme düşüncesine karşın Fransa'nın da Suriye'yi elde etmek gibi bir düşüncesinin olduğu İstanbul'a ihbar ediliyordu. Mısır'ın ele geçirilmesi sırasında Fransızların bu yüzden ses çıkarmadığı ve bazı gemilerini daha önceden Suriye taraflarına kaydırıldığı bildiriliyordu (BOA., İradeler, Y.PRK. ASK: 14/58). Aslında Fransa 1860'tan itibaren Suriye'de Hıristiyanları koruma yoluyla etkin olmaya başlamıştı (Miller, 1997: 149) ve Mısır'a İngilizler yerleştiği sırada bu durum oldukça ilerlemişti.

Buna rağmen Süveyş Kanalı'nın açılması sırasında yoğun çaba harcayan Fransa avantajlarını kanalin açılmasından sonra İngiltere'ye kaptırınca uzun süre bu durumu kabul etmek istemedi. İngilizlerin Mısır'a yerleşmesini 1904'e kadar protesto etti (Armaoğlu, 1975: 224). Fransa'nın İngiltere'ye karşı olan siyasetinin değişmesinde ise Bourgeois kabinesinde Dışişleri Bakanı olan Delcasse'nin önemli rolü oldu. Delcasse İngiltere'ye yakınlaşma taraftarıydı (Armaoğlu, 1975: 228) ve bir süre sonra da Fransa'nın Mısır tepkisi giderek azaldı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında büyük devletleri ilgilendiren bir mesele de Girit olaylarıydı. Yunanistan bu adayı kendine bağlamak istiyor ve bunun için bölgedeki halkı kışkırtıyordu. Bu olaylar ise Osmanlı Devleti için ciddi bir endişe kaynağıydı. Bu meselede Fransa ile Rusya Yunanistan tarafına, İngiltere ve Avusturya ise Osmanlı tarafına yakın durdu (Uçarol, 2006: 253). Girit olaylarının uzun süre çözülememesi ve ardından devam etmekte olan siyasi ve ekonomik sıkıntılar Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerine genişleme arzusunu tekrar kamçılıdı. Bir

süre sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı kaçınılmaz olarak ortaya çıktı ve kısmi başarılarına rağmen Osmanlı Devleti bu savaştan mağlup olarak ayrıldı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar Osmanlı Devleti'ni nerdeyse ortadan kaldırmak üzereydi. Rusya, İngiltere'ye çeşitli teminatlar vermiş olmasına rağmen İngiltere Boğazların Rusların eline geçmesinden endişeye düşmüştü. Süveyş Kanal hisselerini İngiltere'ye kazandıran isim olan Disraeli savaş sırasında ateşkes için devreye girdi. Eğer Ruslar istenilen noktada durmaz daha ileri giderse, İngiltere'nin bir savaşı dahi göze alacağını söyledi (Gülcan, 2001: 9). Rusya bu tavır karşısında İngiltere'nin sinir uçlarından uzak durmaya, onlara dikkat etmeye mecbur kaldı ve savaş sonrasında Avrupa'nın ve Almanya'nın belirlediği Berlin Antlaşması'nı, Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiği Ayastefanos Antlaşması'na rağmen onayladı.

XIX. yüzyılda dikkat çeken bir durum da İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve çevresinde dini bir nüfuz sahası kurmak istemesiydi. Fransa'nın uzun zamandır Katoliklerle, Rusya'nın ise son zamanlarda Ortodokslarla geliştirdiği dini-siyasi diyaloglara karşın İngiltere'nin yakın iş birliği kurabileceği bir cemaat mevcut değildi. İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de nüfuz tabanı oluşturma ihtiyacını ciddi anlamda hissettiği bu dönem, İngiltere'de Protestan misyonerlik faaliyetlerinin altyapısının geliştiği bir dönem olarak da dikkat çekmekteydi (Buzpınar, 2003: 107-120).

XIX. yüzyıl boyunca sürdürülecek misyonerlik faaliyetleri, L.J.S.'nin 1820'de İsveç asıllı Melchior Tschoudry adlı papazı, ön incelemelerde bulunmak üzere Filistin'e göndermesiyle başladı. Onun çalışmalarını yetersiz bulan cemiyet, ikinci papaz olarak Joseph Wolff'u Cebelitarık'tan başlayarak Malta, İskenderiye, Kahire, Yafa, Kudüs, Beyrut, Şam, Halep, Musul, Bağdat ve Basra'da incelemelerde bulunmakla görevlendirdi. Wolff, bölgede yaptığı incelemeler sırasında öncelikli amacının Yahudileri Hıristiyanlaştırmanın yanı sıra, her mezhepten Hıristiyan'ın İngiliz Hıristiyanlarıyla diyalog kurmalarını sağlamak olduğunu belirtiyordu (Buzpınar, 2003: 107-120).

O dönem bölgede en etkili isim olan Mehmet Ali Paşa da misyonerlik faaliyetlerinin önünde ciddi bir engel oluşturmadı. Hatta büyük ölçüde serbestlik tanıdı. Mehmet Ali Paşa'nın yaklaşık on yıllık (1831-1840) yönetiminde bölgeyi batının siyasi, dini ve kültürel nüfuzuna açmasının temel nedeni, Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği bağımsızlık amaçlı yayılcı politikalarında Avrupa'nın desteğini sağlamaktı. Sonuçta paşa amacına ulaşamadı; ama bu politikalar, başta İngiltere olmak üzere, Avrupa devletlerinin bölgedeki nüfuz artırıcı faaliyetlerinin hızlanmasına imkân verdi (Buzpınar, 2003: 107-120)

3. Avrupa Siyasetinde Doğu Akdeniz

XIX. yüzyılda Avrupa'nın iki önemli gücü İngiltere ve Fransa'ydı. Bunun yanında Avusturya ve Rusya da hesaba katılan güçlerdi. Ancak dönemin sonlarına doğru Almanya ve İtalya yeni güçler olarak ortaya çıkana kadar İngiltere ve Fransa'nın tutumu belirleyici oldu. İki devletin sürekli birbiri ile rekabet ettiğini söylemek mümkün değildi. Her iki devlet birçok kez ortak hareket etmiş ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa siyasetinde büyük ölçüde rekabetten uzlaşıya dönmeye başlamışlardı. Bu durumun gelişmesinde İtalya ve özellikle Almanya'nın bir güç olarak ortaya çıkması ile ikili rekabetin öncelik olmaktan çıkması etkili olmuştu.

Almanya kurulmasından kısa süre sonra Avrupa'da büyük bir güç oldu. Bir süre sonra takip ettiği siyaset ve Osmanlı Devleti ile gelişen ilişkileri diğer devletleri rahatsız etmeye başladı. Tamamen Almanya'nın eksenine kayan bir Osmanlı Devleti hem İngiltere hem de Fransa için bir sorundu. Her iki devlet Almanya'nın artan nüfuzunu önlemeye çalışmışlarsa da Osmanlı Devleti'nin kendi iç durumu ve önceki siyasi geçmiş neticesinde Almanya ile artan ilişkilerin önüne geçilemedi. Bu ortak hareket ediş ise Osmanlı Devleti'ni İngiltere ve Fransa gözünde

çıkarlar gereği korunan devlet olmaktan çıkararak paylaşılacak devlet konumuna soktu. Öncesinde her devlet kendi siyasi perspektifini kendi belirlerken bu defa birbirlerinin pozisyonlarını kontrol etmek zorunda kaldılar.

Avrupa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek diplomasinin ağırlık kazandığı bir sisteme doğru gitmekteydi. Burada güçler arasında bir denge olduğu ve bunun karşılıklı gözetildiği görülüyordu (Cramb, 1915: 246). Bu sistem yüzyılın sonuna hatta I. Dünya Savaşı'na kadar gitti. Ancak Avrupa güçler dengesinin bozulması ile sistemin tam olarak işlediğini söylemek de mümkün değildi.

Fransa'nın dönem içinde elinde bulundurduğu önemli avantajlardan biri de Katolik dünyasındaki ağırlığıydı. XIX. yüzyıl içinde Katolikler arasında olduğu gibi Protestanlar arasında da bir birlik yoktu (Boynton, 1864: 20). Bu güç Fransa'yı diğer unsurlar yanında Avrupa'da hatta dünya siyasetinde önemli bir aktör yapıyordu. Osmanlı Devleti'nde Kırım Savaşı öncesinde Rusya ile Fransa'nın arasındaki gerilimde Fransa Katolikler adına hareket ederken, Rusya ise Ortodoksluğun savunucusu gibi gözüküyordu.

1870'lerden 1900'lere kadar Fransız siyasetinde belirginleşen isimler şunlardı: M. Thiers (1871-1873), M. Jules Ferry (1883-1885) ve M. Meline (1896-1898) (Barclay, 1914: 204). Fransa'nın bu dönemde İngiltere ile rekabeti artık eski önemini kaybetmeye başlamış giderek Avrupa ve dünya siyasetini ilgilendiren konularda yakınlık başlamışsa da Afrika siyasetindeki ve Akdeniz'deki durumlar kimi zaman gerginliği tırmandırıyordu. Bir ara Fransızlardaki İngiliz öfkesi Fashoda Krizi (1898) ile üst noktasına çıkmıştı. Anti-İngiliz öfkesi, tüm bunlara rağmen sönmeye başlarken tam olarak da sonlanmamıştı (Barclay, 1914: 160).

İngiltere'yi Afrika'da uğraştıran başka sorunlar da vardı. 1881'de İngiltere Aşağı Mısır'da Arabî Hareketi ve Yukarı Mısır'da da Mehdi (Muhammed Ahmed) Hareketi ile uğraşıyordu. Arabî Hareketi Tel El-Kebir Savaşı ile çözülmüştü ancak Mehdi Hareketi'nin çözülmesi hemen mümkün olmamıştı (Barclay, 1914: 151). Arabî İsyanı ortaya çıktığında İngiltere ve Fransa Arabî'ye karşı Hidiv'i destekleme yoluna gitti. Osmanlı Devleti ise Mısır'da statükonun değişmesinden yana değildi (Deringil, 2000: 15).

Diğer taraftan Almanya'nın bir güç olarak ortaya çıkışında Fransa'ya karşı kazanmış olduğu 1871 Savaşı oldukça önemliydi. 1871 Fransız-Alman Savaşı'nda Almanların 1.200.000 askeri varken; Fransızların 350.000 askeri vardı (O'rell, 1892: 174) ve Almanya elde ettiği başarı ile Avrupa'nın yeni oyun kurucusu oldu. Ancak Fransa da almış olduğu ağır yenilgiye rağmen Avrupa'da önemli bir aktör olmaktan çıkmadı (Joll, 1990: 13). Almanya fakir bir ülke iken birden hızlı bir gelişme içine girdi ve 1895'te İmparatorluğun milli geliri 20.000.000 marka ulaştı. 1913'te ise bu rakam yaklaşık 45.000.000 marktı. Almanya'da biriken para İngiltere ve Fransa'dakini aşmış ve 10 milyar Mark bankalarda ve biriken toplam miktar olarak da 18 milyar Markı bulmuştu (Finot, 1916: 55). Bu güç İngiltere ve Fransa için ciddi sorun teşkil etmekteydi (Finot, 1916: 57).

Fransa, Almanya'nın güç kazanmaya başlaması ile Avrupa'da en çok zarar gören devlet oldu. Fransa'da M. Grevy'nin başkanlığı döneminde ise İngiltere'ye karşı bir siyaset oluşmaya başlamıştı. İngiltere artık Fransa'da güvenilen bir devlet değildi ve bu durum 1900'lere kadar devam etti. Aynı dönemde İngiltere'de de artan Alman malları nedeniyle Almanya'ya karşı olumsuz düşünceler gelişmeye başladı. Ancak İngiliz malları da Fransa'da daha çok önem kazandı ve Fransa'da İngiliz gücü arttı (Barclay, 1914: 40). Sonuçta İngiltere ile Fransa arasında olan rekabet yüzyılın sonuna doğru İngiltere-Almanya arasında bir rekabete dönüştü (Maurer, 1992: 284) ve İngiltere-Almanya deniz gücü üstünlüğü çekişmesi bu defa İngiltere ile Fransa'yı birbirine yaklaştırdı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

Osmanlı Devleti ise şimdiye kadar topraklarında gözü olmadığı ve bu yeni aktörün çok güçlü olduğu düşüncesi ile politikalarını çok da zorlanmadan Almanya'nın yanına kaydırđı. Artık Osmanlı Devleti de kendi geleceğini Almanya'nın çıkarları ile ortak görmeye başlamıştı. Her zaman güçlü bir İngiliz-Fransız siyaseti Osmanlı Devleti'nde hâkim olsa da Osmanlı Devleti'ni yönetenler Rusya'nın bu iki devletle hareket etmesinden ürkererek burada kendilerine uygun çıkarlar görmemeye başladılar. Aslında bu iki devletin de Osmanlı ile ilgili tercihi, bir muharip kuvvet olmanın yanında tarafsız ve stratejik konumunu Almanya ile paylaşmaması idi.

İngiltere ve Fransa arasındaki Afrika çekişmesi ise 1889'dan 1898'e kadar Afrika'nın birçok bölgesinde devam edip durdu (Ukpabi, 1971: 447). İran üzerinde ise özellikle iki büyük gücün çekişmesi vardı. Bu iki güçten biri Rusya biri de İngiltere'ydi (Voladarsky, 1983: 75). İngiltere'nin Hindistan'daki sorunları onun İran üzerindeki etkisini ve gücünü zayıflatmıştı (Voladarsky, 1983: 80). İran ile ilgili olan çekişmede Fransa'nın pek yer almadığı görülüyordu. Bu durum Fransız ilgisinin İran'dan çok XIX. yüzyılın sonuna doğru Doğu Akdeniz'e odaklanmasındandı.

Avrupa'nın genel durumuna bakıldığında ise Almanya, Fransa, İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Rusya büyük güçleri meydana getirmekteydi. İtalya da bu güçler arasında olduğunu düşünüyordu (Joll, 1990: 22). İtalya yeni bir aktör olmasına rağmen güçlü bir biçimde Avrupa devletler arenasında olamadı. Bunda en büyük faktör komşu devletler ile olan köklü sorunlarıydı. Avusturya-Macaristan ile olan sorunları onu Almanya'ya yaklaştıramadı, Fransa ile olan sorunlar da onu İngiltere ile aynı şekilde ortak düzleme sokamadı. Bu dönem Avrupa'da ortak hareket dönemi olduğundan İtalya biraz da yalnız kaldı. Ancak eski tarihi kökler onu büyük devlet olmaya itti ve Doğu Akdeniz'deki Osmanlı mülkü artık İtalya için bir anlam ifade etmeye başladı. İtalya burayı kendisi için bir yayılma alanı olarak gördü. İngiltere ve Fransa için daha az anlam ifade eden Trablusgarp, Bingazi coğrafyası doğal yakınlık ve İtalyan tüccarların da etkisi ile yayılma alanı kabul edildi. Aslında İtalya XIX. yüzyılın ikinci yarısında birliğini sağladıktan hemen sonra hazırlığa başladı. Bu konu ile ilgili adımlarını ise ancak XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti artık tamamen güçten düşmek üzere iken yaptı.

Almanya ve İtalya'nın bu şekilde ortaya çıkmasına İngiltere ve Fransa'nın tepkisi, ortak hareket etmek biçiminde oldu. Gerçi İtalya onlar için herhangi bir sorun oluşturmamaktaydı. Ancak Almanya asıl çekinilen aktördü. Güçler dengesinin bozulması bu iki devleti birbiri ile rekabetten alıkoymasa da bu defa rekabet daha açık olmaktan çıktı. Askeri ve açık siyasi hamleler ile köşeye sıkıştırma giderek azaldı. İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Mısır üzerinde ve bundan daha çok Afrika toprakları üzerinde yaptıkları mücadele buna bir örnekti. Ancak bu artan gerilim aynı zamanda ortak çıkarlar nedeni ile anlaşmayı da mecbur etti. Her iki devlet yapılan anlaşmalar ile kendileri için tartışmalı olan doğal yayılma alanlarını belirledi. Bölge üzerinde iki devletin rekabetini oluşturan asıl neden her iki devlet için yayılma alanlarının uzun süre belirginleşmemesiydi. XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başına sarkan dönemde yayılma sahaları ancak belirlenebildi.

XIX. yüzyılda özellikle son dönemlere doğru tüm tartışmalara rağmen yayılma veya nüfuz alanları ortaya çıktı. Devletlerarasındaki yarışta rekabeti azaltmak için her devletin kendi alanı bulunmakta ve diğer devletler büyük oranda buna saygı göstermekteydi. Bu durum aradaki tartışmaları en aza indirmeye yardımcı olmaktaydı. Buna göre Kuzey Afrika Fransız sahası olarak kabul ediliyordu. Mısır ve Sudan ise İngiltere'nin elindeydi. Yine Balkanlar da Rusya'nın nüfuz sahası olarak görülüyordu (Charles-Said, 1963: 116). Fransa 1870'lerden sonra Kuzey Afrika'da genişleme yolunu devam ettirdi. Daha önceden elde ettiği Cezayir'de konumunu güçlendirdi ve 1881'de Tunus'u kontrolü altına aldı ve sonra bunu 1912'de Fas takip etti (Joll, 1990: 85). Fransa'nın 1870'ten sonraki yayılmasını, İngiltere'nin Mısır'ı ele geçirmesi (1882) ve İtalya ile

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012*

Tunus üzerinde olan rekabeti doğrudan etkiledi (Newbury, 1966: 524). Artık Fransa, İngiltere'nin giderek Osmanlıya karşı fikrinin değiştiği düşüncesindeydi ve buna dayanarak rahatça hareket etti (The Times: August 4 1880).

İngiltere'nin XIX. yüzyılda Doğu Akdeniz'de elde etmiş olduğu konum ve bölgedeki varlığı ve özellikle Mısır'daki durumu ona I. Dünya Savaşı sırasında çok büyük bir avantaj sağladı. İngiltere uzun süre Fransa ile rekabetine konu olan Mısır'ı elde etmesi sayesinde bölgede gücünün doruk noktasına ulaştı (Mangold, 2001: 28). İlk olarak Hindistan'ı korumak için ve ulaşımı güvenli halde tutmak için geldiği bölgede bir süre sonra üstün bir aktör oldu. Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi ile birlikte Doğu Akdeniz'in geleceğine I. Dünya Savaşı ve sonrasında etki eden en önemli güç haline geldi.

Sonuç

Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız rekabetinin ana eksenini Akdeniz'de değişen güç dengeleri etkilemiştir. Zaman içinde Venedik-Ceneviz gücünün Osmanlı Devleti karşısında zayıflamasından sonra güç dengeleri XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti lehine değişmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl başlarından itibaren bölgedeki gücünü kaybetmeye başlaması, Avrupa'nın iki güçlü aktörüne Doğu Akdeniz'de yer açılmasına neden olmuştur. Daha sonra başka devletler de bölgede yer almak için çaba harcamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru ortaya çıkan boşluktan Yunanlılar yararlınsalar da elde ettikleri fırsatı geliştirememişler ve bir anlamda aracı rolünde kalmışlardır. Karadeniz'de gücünü arttıran ve varlığı Avrupa ve en başta Osmanlı Devleti için endişe olan Rusya ise hem Osmanlı hem de Avrupa'nın merkezi devletlerinden olan İngiltere ve Fransa'nın engellemeleri neticesinde Doğu Akdeniz'de kendine yer bulamamıştır. Akdeniz'de birçok zorlukla elde ettiği kazanımları da sınırlı kalmıştır. İtalya ise birliğini kurduktan sonra güçlü aktörlerin çok önceden yerleşmiş olmasından dolayı Doğu Akdeniz'e doğru nüfuzunu genişletmemiştir.

İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki rekabeti ise sürekli çatışma gösteren bir durum olmamıştır. Birçok defa her iki devlet ortak hareket etmeyi başarmıştır. Ancak Doğu Akdeniz'de süregelen rekabet durumu bu sorunlar çözülürken dahi varlığını korumuş, ortadan kalkmamıştır. Bu inişli çıkışlı ilişkiler I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.

Fransa Akdeniz'in Batı yakasındaki etkinliğini Doğu Akdeniz'e doğru genişletmek istemişti. İngiltere ise Hindistan'dan dolayı, Akdeniz'i bölge ile bağlantısını sağlamak konusunda her zaman etkili olması gereken bir saha olarak kabul etmişti. Bu iki politikanın kesişmesi ise her ikisini de bölgede karşı karşıya getiren temel neden olmuştur. Özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasında Fransa ile izlediği siyaset, İngiltere'nin bölgede politikalarını anlamak için güzel bir örnektir. Birçok defa Avrupa ve dünya siyaseti Doğu Akdeniz'de çatışmış olmasına karşın başka bir tehdide karşı ortak hareket etmeyi de gerektirmiştir. En büyük ortaklık ise Osmanlı Devleti'nin uzun süre Rusya'ya karşı korunması olmuştur. Ancak yüzyılın sonlarına doğru durum değişmiş ve bu defa genelden özele inen birbirinden ayrı yerlerde birçok sorun patlak vermiştir. Ancak bu sorunlar aslında bölge güçlerinin bir paylaşım kavgasıdır.

Her iki devletin de Araplar üzerindeki siyasetleri de birbirinden farklılık göstermekle birlikte ortaya çıkan sorunlara göre değişmiştir. Ancak sürekli olarak diğerine karşı daha avantajlı ve üstün olma ön plana çıkmıştır. Mısır bu rekabet ortamı içinde en değerli araziye oluşturmuştur. Ortaya çıkan birçok sorunlara rağmen her iki devlet de rekabette savaştan kaçınmıştır. Ne var ki kendi oyun alanı dar da olsa Doğu Akdeniz'de Osmanlı Devleti'nin de bir oyun kurucu olarak hareket etme girişimlerine dikkat etmek gerekir. Osmanlı Devleti'nin yapmaya çalıştığı siyasetinin, gücü ile karşılaştırıldığında ne derece önemli olduğu ortadadır.

Turkish Studies

Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan sorunların gelişimine bakıldığında Osmanlı Devleti'nin bölgedeki gücünü kaybetmesi ile birçok sorunun hızlıca ve birbiri ardına patlak verdiği görülür. Bu sorunların gelişim çizgisine bakıldığında sorun dönemi Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybedişi ile İngiltere ve Fransa'nın bu arazideki bölgeleri kendi alanları olarak belirlemesine kadar geçen süredir. XIX. yüzyılın ilk yarısı İngiltere ve Fransa'nın kendi bölgelerini ve sahalarını belirleme dönemi olmuş; ikinci yarı ise daha çok bu alanlarda Osmanlı Devleti'ne rağmen var olma ve Osmanlı Devleti'nin varlığının değişik yollarla altının oyulması ve ortadan kaldırılması olmuştur. Yüzyılın sonuna doğru da bu alanların birbirlerine karşı geliştirilmesi hatta diğeri üzerine yayılma ve cazibe merkezleri olarak ortaya çıkarılması adına iki devlet rekabetlerini devam ettirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'e girişi ile çıkışı aynı noktalardan olmuştur. Bu stratejik noktalar Rodos, Kıbrıs, Girit ve Mısır'dır. Osmanlı buraları aldıktan sonra Doğu Akdeniz'de tartışmasız tek otorite olmuştur. Ancak bölgeden çekilmesinde de ilk bu topraklar önemli sorun alanları haline gelmiştir. Bölgeye girişte yapılan savaşlar da ilginçtir. I. Selim'in yaptığı Mercidabık ve Ridaniye savaşları Doğu Akdeniz'in ana toprak parçasını oluşturan bugün Ortadoğu diye bilenen toprakları Osmanlı Devleti'ne kazandırmıştır. Benzer bir şekilde de I. Dünya Savaşı'nda yapılan Kanal Harekâtı ve ardından İngiliz birliklerinin Anadolu sınırlarına kadar gelmesi ilginç benzerlik noktaları olarak dikkati çekmektedir.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA.)

Hariciye Tercüme Odası, (406/59), (428/49), (488/31)

Hariciye Nezareti, Paris Sefareti, (54/1), (54/2), (54/4)

İradeler, Y.PRK. ASK. (14/58)

İradeler, A.MKT. MHM. (439/91)

İradeler, DUİT. (141/40), (141/42), (141/43), (141/44)

İradeler, İ. DH. (609/42472)

İradeler, MTZ. (05), (17/625), (17/633)

Yıldız PRK. AZJ. (12 Safer 1300) (6/33)

Yıldız TKM. (2/13)

NATIONAL ARCHIVE, KEW, LONDON, FOREIGN OFFICE (FO.) 78/1340; 78/1489; 97/411

BRITISH LIBRARY, LONDON

House of Common, Deb, vol. 261 cc.1769-1774.

The New York Times, July 25, 1878; August 3, 1878; October 22 1889; May 31, 1896

The Times: July 26, 1878; August 4 1880; June 25, 1881; December 24, 1881, May 5, 1920; May 25, 1920.

K.K.T.C. MİLLÎ ARŞİV VE ARAŞTIRMA DAİRESİ BELGELERİ (GİRNE) (K.M.A.)

KIBRIS ŞER'İYE SİCİLLERİ (KŞS.)

KŞS., 22, 5/2, 29 Rebûlâhir 1213, (10 Ekim 1798)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

KŞS., 22, 5/3, 29 Rebûlâhir 1213, (10 Ekim 1798)

KŞS., 22, 26/2, 29 Şevval 1213, (5 Nisan 1799)

KŞS., 22, 53/1, 19 Safer 1214, (23 Temmuz 1799)

KŞS., 22, 88/2, 1 Ramazan 1214, (27 Ocak 1800)

Correspondance Consulaire et Commerciale (CCC), Larnaca, (Archives du Ministère des Affaires Étrangères (Paris), (Larnaka/Fransa Dışışleri Arşivi Kıbrıs-Larnaka konsolosluk yazışmaları kopyaları).

Tome, 14a, 1792-1810

14 Nivose Douze, (5 Ocak 1804), Nr. 8; 1 Frimaire 14, (22 Kasım 1805), Nr.18; 30 Avril 1807, (30 Nisan 1807), Nr. 26; 16 Mai 1807, (16 Mayıs 1807), Nr. 27; 1 Juillet 1807, (1 Temmuz 1807), Nr.30; 27 Janvier 1809, (27 Ocak 1809), Nr. 42; 25 Février 1809, (25 Şubat 1809), Nr.45; 4 Mars 1809, (4 Mart 1809), Nr.46; 15 Mai 1809, (15 Mayıs 1809), Nr.50; 12 Janvier 1810, (12 Ocak 1810), Nr.57; 7 Juin 1810, (7 Haziran 1810), Nr. 60; 14 Juillet 1810, (14 Temmuz 1810), Nr.65; 24 Août 1810, (24 Ağustos 1810), Nr. 73.

Tome, 15a, 1811-1813

30 Mars, (30 Mart 1811), Nr. 106.

ARAŞTIRMA ve İNCELEMELER

ABULAFIA, David, *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean*, Allen Lane, London, 2011.

AHMET Cevdet Paşa, *Tezakeri 1-12*, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK. Basımevi, Ankara, 1953.

AHMET Cevdet Paşa, *Maruzat*, Yay. Haz., Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

AKALIN, Durmuş, “Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti’ne Etkisi 1854-1882)”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Denizli 2011.

ARMAOĞLU, Fahir, *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara, 1975.

BAKER, Samuel White, Sir, Knt, MA, FRS, *Cyprus as a Strategical Position*, Royal United Service Institution, Journal, 27 (1884).

BARCLAY, Sir Thomas, *Thirty Years Anglo-French Reminiscences (1876-1906)*, Constable & Company Ltd., London, 1914.

BAUGH, Daniel A., “The Age of Nelson: The Royal Navy, 1793-1815”, *The Journal of Modern History*, Vol. 45, Viking Press, New York, 1971.

BELL, Christopher M., “Navies in Modern World History”, *The Journal of Military History*, Vol. 69, Society for Military History, London, 2004.

BLACK, J. B., Elizabeth & Henry IV. *Bring A Short Study in Anglo-French Relations 1589-1603*, B. H. Blackwell, Oxford, 1883.

BOYNTON, Charles Brandon, *English and French Neutrality and The Anglo-French Alliance in Their Relations to The United States & Russia*, C. F. Vent & Co., Chicago, 1864.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

- BOYNTON, Charles Brandon, *The Navies of England, France, America and Russia*, John F. Trow Printer, New York, 1865.
- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 1*, İmge Kitabevi, Düzelti: Barış Kılıçbay, Ankara, 1993. (Braudel, 1993: 130).
- BULLEN, “Roger, Anglo-French Rivalry and Spanish Politics, 1846-1848”, *The English Historical Review* Vol.89, Oxford University Press, London, 1974.
- BULUT, Mehmet, “The Role of the Ottomans and Dutch in the Commercial Integration between the Levant and Atlantic in the Seventeenth Century”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 45, BRILL, Leiden, 2002.
- BUZPINAR, Ş. Tufan, “Suriye ve Filistin’de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10, 2003.
- CHADWICK, French Ensor, *Report on Training Systems For The Navy and Mercantile Marine of England, 1844-1919*, Govt. Print. Off., Washington, 1880.
- CHARLES, O. Lerche Jir and Abdül A. SAID, *Concepts of International Politics*, Prentice-Hall, London, 1963.
- CRAMB, J. A., *The Origins and Destiny of Imperial Britain*, John Murray, London, 1915.
- CRAWLEY, C. W., “Anglo-Russian Relations 1815-40”, *Cambridge Historical Journal*, Vol. 3, Cambridge University Press, 1929.
- ÇOLAK, Kamil, “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi* (2008-II). Sakarya. 2008.
- ÇORUH, Haydar, “1833 Kıbrıs İsyanı, İsyanda Yabancı Konsolosların Rolü ve Adada Tanzimat’ın Uygulanması”, *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa, Kıbrıs, 13-17 Kasım 2000*.
- DELAVAL, Cobham Claude, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge, 1908.
- DERİNGİL, Selim, *The Ottomans, The Turks, and World Power Politics*, The Isis Press, İstanbul, 2000.
- DILKE, Charles W., “Statistics of the Defence Expenditure of the Chief Military and Naval Powers”, *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. 54, Blackwell, 1891.
- DİNÇ, Güven, *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2010.
- EDWARDS, M. BETHAM, *Anglo-French Reminiscences 1875-1899*, Chapman & Hall, London, 1900.
- EKEDAHL, Waldemar, “The Principal Causes of the Renewal of the War between England and France in 1803”, *Transactions of the Royal Historical Society, New Series*, Vol. 8, Royal Historical Society, 1894.
- ERDÖNMEZ, Celâl, “Kıbrıs’ta Tanzimat Devri Uygulamalarına Müdahaleler: İngiltere Konsolosluğu’nun Faaliyetleri (1839-1856)”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 58 2011.
- FINOT, Jean, *Anglo-French Nation*, Constable and Company Ltd., London, 1916.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

- GISBORNE, Francis, *Telegraphic Communication with India*, Cambridge Essays John W. Parker and Son, London, 1857.
- GRAHAM, Gerald S., "The War in the Mediterranean, 1803-1810", *The William and Mary Quarterly*, Third Series, Vol. 16, Cambridge, Harvard University Press, 1957.
- GRAVES, P. Philip, *İngilizler ve Türkler*, Çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yay., Ankara, 1999.
- GODFREY, Davies, "English Foreign Policy", *The Huntington Library Quarterly*, Vol. 5, University of California Press, 1942.
- GOLDSCHMIDT, Arthur, *Modern Egypt, The Formation of a Nation-State*, Westview Press, London, 1988.
- GÜLCAN, Nilgün "Türkiye-İngiltere İlişkileri ve İşbirliği İmkanları", *Bir Başka Açıdan İngiltere*, Der. Sedat Laçiner, ASAM Yay., Ankara, 2001.
- HALE, William, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Frank Cass, London, 2000.
- HARGREAVES, J. D., "Anglo-French Relations 1895-1896", *Cambridge Historical Journal* Vol.11, Cambridge University Press, London, 1953.
- HILL, George, *A History of Cyprus*, Vol. IV, Cambridge 1952.
- İRTEM, Süleyman Kani, *Osmanlı Devleti'nin Hicaz Mısır Yemen Meselesi*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999.
- JOLL, James, *Europe Since 1870*, Penguin Books, London, 1990.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Cilt VI*, TTK Basımevi, Ankara, 1983.
- KINNEIR, John McDonald, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years of 1813 and 1814*, Printed by Reworth, Bell-Yard, Temple-Bar, London 1818.
- LACOUTURE, Jean, "The Changing Balance of Forces in the Middle East", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 2, University of California Press, 1973.
- LUKE, Harry Charles, *Cyprus under the Turks (1571-1878)*, Oxford University Press, London, 1921.
- MANGOLD, Peter, *Success and Failure in British Foreign Policy*, Palgrave, Oxford, 2001.
- MAURER, John H., "The Anglo-German Naval Rivalry and Informal Arms Control, 1912-1914", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 36, Sage Publications, 1992.
- MENDELSON, David, "The Idea of the Mediterranean in Early Nineteenth-Century French Literature", *Mediterranean Historical Review*, 17:1, Taylor & Francis Group, 2002.
- MILLER, Stuart T., *Modern European History*, Palgrave Master Series, New York, 1997
- NEWBURY, Colin, "French Colonialism 1871-1914", *The Journal of African History*, Vol. 7, Pall Mall Press, London, 1966.
- OLIN, Stephen, *Travels in Egypt, Arabia Petrea, and The Holy Land*, Vol. I, Harper&Brothers, Publishers, New York, 1860.
- O'RELL, Max, *English Pharisees French Crocodiles*, Cassell Publishing Company, New York, 1892.
- RAGATZ, Lowell Joseph, *The Question of Egypt in Anglo-French Relations 1875-1904*, Fletcher Pembroke, Edinburgh, 1922.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

-
- RICHMOND, J.C.B., *Egypt 1798-1952*, Methuen&Co Ltd., London, 1977.
- RIFAAT, Mohammed, *The Awakening of Modern Egypt*, Longmans Green, London, 1947.
- SIEGEL, Jennifer, *Endgame Britain, Russia and the Final, Struggle for Central Asia*, I.B. Tauris Publishers, London, 2002.
- SOUCEK, Svat, *Studies in Ottoman Naval History and Maritime Geography*, The Isis Press, İstanbul, 2008.
- SYKES, W. H., “Organisation, Strength, and Cost of the English and French Navies in 1865”, *Journal of the Statistical Society of London*, Vol. 29, Blackwell Publishing, 1866.
- THOMAS, Lewis V. “European Imperialism in The Middle East”, *Background of The Middle East*, Ed. Ernest Jackh, Cornell University Press, New York, 1952.
- TOLEDANO, Ehud, “Osmanlı Doğu Akdeniz’inde Afrikalı Köleler Bir Kültürel *Merkezileştirme* Örneği” Editörler Eyüp Özveren, Oktay Özel, Süha Ünsal, Kudret Eminoğlu, Akdeniz Dünyası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- TUPINIER, M., *Observations on The Dimensions of The Ships of The Line and Frigates in The French Navy*, Samuel Bentley, London, 1830.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih 1789-2001*, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- UKPABI, S. C., “The Anglo-French Rivalry in Borgu: A Study of Military Imperialism”, *African Studies Review* Vol.14, African Studies Association, 1971.
- VOLADARSKY, Michail, “Persia and the Great Powers, 1856-1869”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 19, Taylor & Francis, 1983.